

Revisors risikovurdering

Hvordan vektlegger revisor interne og eksterne forhold i sin risikovurdering?

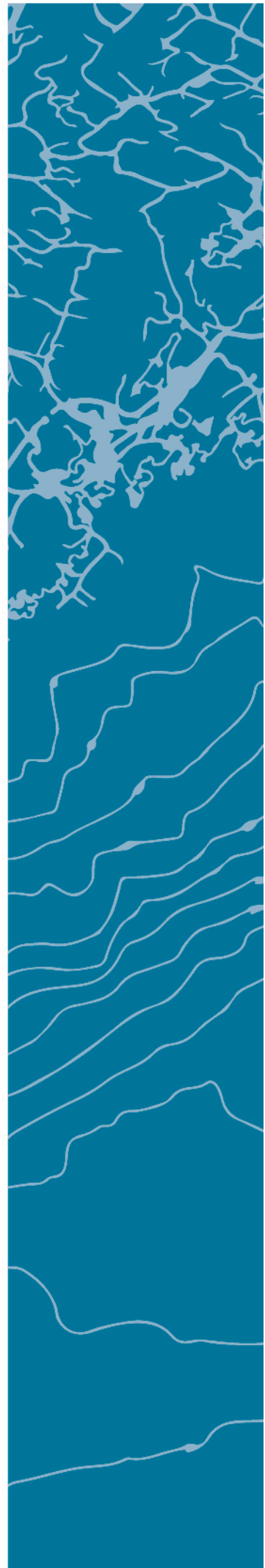
ELINE ØRBÆK ROGNLIEN & INGVILD TUNESTVEIT

VEILEDER

Geir Haaland

Universitetet i Agder, 2017

Handelshøyskolen ved UiA

FORORD

Etter to år på Master i Regnskap og Revisjon på Universitetet i Agder, nærmer vi oss nå slutten på en fantastisk, utfordrende og ikke minst lærerik periode, noe denne masteroppgaven markerer.

Temaet for denne masteroppgaven er valgt på bakgrunn av revisjonsfaget og som en mulighet til å kunne se på hvordan revisor vurderer risiko i praksis.

Vi ønsker å takke vår veileder Geir Haaland for et godt samarbeid og gode tilbakemeldinger. Vi vil også takke Liv Bente Hannevik Friestad for nyttige tips under innspurten av oppgaven.

Vi vil i tillegg rette en spesiell takk til respondentene som tok seg tid til å stille opp midt i en travel hverdag. Uten dere hadde ikke denne oppgaven blitt til.

Vi må selvfølgelig også takke våre familier, venner og studiekolleger for gode råd og oppmuntringer underveis.

Vi takker for et flott samarbeid, med mye tålmodighet og til tider litt frustrasjon.

Kristiansand, 1.juni 2017

Eline Ørbæk Rognlien og Ingvild Tunestveit

SAMMENDRAG

Temaet for oppgaven er revisors risikovurdering. Vi har sett på hvordan revisorer vektlegger ulike interne og eksterne forhold i sin risikovurdering. Vi presenterte et case for et utvalg praktiserende revisorer for å få deres vurdering av de ulike risikomomentene som forelå.

Vi tok også med en del risikobegreper i undersøkelsen vår slik at vi kunne få innsikt i hvordan praktiserende revisorer forholder seg til og vurderer disse. Begrepene blir definert i oppgaven, og det blir en diskusjon rundt disse i forbindelse med presentasjonen av funn og analysen av intervjuene.

Vi ønsket å se om det var noen forskjell i vurderingene fra de ulike revisorene, samt om det var forskjell på vurderingene hos revisorene i store og mellomstore/små revisjonsselskaper. Når det gjelder risikobegrepene så var respondentene våre i hovedsak ganske samstemt knyttet til vurderingen av disse. I forbindelse med caset var det litt mer sprikende resultater ut i fra hva de valgte å fokusere på, men i hovedsak er alle respondentene inne på mye av det samme og de fleste fanger opp de største risikomomentene.

INNHALDSFORTEGNELSE

FORORD	2
SAMMENDRAG.....	3
INNHALDSFORTEGNELSE	4
OVERSIKT OVER TABELLER.....	6
1. INNLEDNING	7
1.1 Profesjonelt skjønn	8
1.2 Profesjonell skepsis.....	9
1.3 Hvorfor risikovurdering og risikohåndtering er sentralt.....	10
1.4 Relevans	11
1.5 Tema og problemstilling.....	11
1.6 Tidligere forskning	12
1.7 Struktur i oppgaven	12
2. RISIKO.....	14
2.1 Risikobegreper	14
2.2 Risiko i virksomheten	18
2.3 Eksterne forhold	19
2.4 Interne forhold	20
2.5 COSO – modellen og intern kontroll	21
2.6 Revisors risikovurdering og bruk av revisjonsrisikomodellen	23
2.7 Sammenhengen mellom iboende risiko og kontrollrisiko	27
2.8 Sammenhengen mellom risiko for vesentlig feilinformasjon og oppdagelsesrisiko	28
2.9 Vesentlighetsbegrepet	29
2.10 Sammenhengen mellom risiko og vesentlighet	30
2.11 Oppsummering av teori	31
3. METODE	32
3.1 Forskningsdesign.....	32
3.1.1 Kvalitativ metode.....	32
3.1.2 Datainnsamlingsmetode.....	33
3.1.3 Semistrukturert Intervju	35
3.1.4 Alternative metodevalg	36

3.2	Populasjon og utvalg	37
3.3	Om respondentene	37
3.4	Datainnsamling	39
3.4.1	Gjennomføring av intervjuene.....	39
3.4.2	Personvern.....	39
3.5	Analyse av intervjuene	40
3.6	Reliabilitet og validitet	40
4.	FUNN OG DISKUSJON	42
4.1	Risikovurderingsprosessen og risikobegrepene	42
4.1.1	Risikovurderingsprosessen	42
4.1.2	Forretningsrisiko	46
4.1.3	Iboende risiko	48
4.1.4	Særskilt risiko.....	49
4.1.5	Kontrollrisiko	51
4.1.6	Risiko for vesentlig feilinformasjon	52
4.1.7	Revisjonsrisiko	53
4.2	Respondentenes svar om hvordan interne forhold påvirker	54
4.3	Respondentenes svar om hvordan eksterne forhold påvirker	56
4.4	Respondentenes svar på caset	58
4.4.1	Vurdering av regnskapet	58
4.4.2	Vurdering av tilleggsinformasjon.....	60
4.4.3	Vurdering av integritet og profesjonalitet hos ledelsen	62
4.4.4	Vurdering av risikosituasjonen og de største risikomomentene	64
4.4.5	Bruk av særskilt risiko på Eiendom AS	66
4.4.6	Risiko, revisjonsrisiko og oppdragsvurdering	67
4.4.7	Hvordan respondentene tror det har gått med Eiendom AS	68
4.5	Oppsummering og hovedfunn	69
5.	AVSLUTNING OG KONKLUSJON	72
5.1	Konklusjon	72
5.2	Forslag til videre forskning	75
	LITTERATURLISTE	76
	VEDLEGG	80

OVERSIKT OVER TABELLER

Tabell 1 Sammenheng i risikomodellen (Eilifsen et al. 2014, s. 99).....	25
Tabell 2 Informasjon om respondentene.....	38

1. INNLEDNING

Gjennomføring av revisjon i Norge er regulert av Lov om revisjon og revisorer (Revisorloven, 1999), samt internasjonale revisjonsstandarder (ISA-er). ISA-ene har til formål å regulere den uavhengige revisors oppgaver og plikter, og revisor plikter å etterleve ISA-ene. ISA 200 pkt. 3 fastslår at ”formålet med revisjon er å øke de tiltenkte brukernes tillit til regnskapet”. Med dette forstås at revisors oppgaver er å sørge for at regnskapet i det alt vesentlige skal være utarbeidet i samsvar med gjeldende lover og regler.

Det er også slik at revisors rolle er definert i Revisorlovens §1-2 hvor det fremkommer at ”revisor er allmennhetens tillitsperson [...] og skal utøve sin virksomhet med integritet, objektivitet og aktsomhet”.

Begrepet *allmennhetens tillitsperson* tilsier at revisor skal ha en rolle i samfunnet som andre kan stole på, dette oppfylles ved at revisor skal ha integritet, være objektiv og aktsom. For at samfunnet skal være trygg på at revisor oppfyller disse kravene stilles det krav til utdanning og etterutdanning for revisorer, samt at det gjennomføres kontroller av arbeidet revisor gjør. Dette tilsynet gjøres av Finanstilsynet gjennom tematilsyn, spesifikke selskaps- og revisortilsyn, samt at Finanstilsynet også gjennomfører kontroller dersom det har blitt meldt om konkrete hendelser. For revisorer og revisjonsselskap som reviderer selskap som ikke er av allmenn interesse, er arbeidet med å utføre disse kontrollene delegert til Revisorforeningen (finanstilsynsloven § 1, revisorloven § 5b-2).

Formålet med revisjon er som nevnt å øke brukernes tillitt til regnskapet. Revisor skal etter å ha gjennomført en revisjon gi uttrykk for om hvorvidt regnskapet i det alt vesentlige er utarbeidet i samsvar med gjeldende rammeverk for finansiell rapportering. Formuleringen ”i det alt vesentligste” tilsier at regnskapet ikke behøver å være 100% korrekt, men det er likevel slik at feil som foreligger ikke skal være av en slik størrelse at brukerne vil endre sine beslutninger på bakgrunn av dette.

Revisors mening om regnskapet gis i revisjonsberetningen. Som grunnlag for konklusjonen skal revisor i henhold til ISA-ene oppnå betryggende sikkerhet for at regnskapet totalt sett ikke inneholder vesentlig feilinformasjon (ISA 200 pkt. 6). Betryggende sikkerhet er ikke det samme som absolutt sikkerhet, det skyldes at det på grunn av iboende begrensinger i revisjonen ikke er mulig å kontrollere alle transaksjoner og dermed kan det skje at feil ikke

blir oppdaget. Det er likevel slik at revisor ved å utføre en revisjon i samsvar med revisjonsstandardene skal være i stand til å oppnå betryggende sikkerhet for at det ikke foreligger vesentlig feilinformasjon i regnskapet. Dersom det ikke er mulig for å revisor å oppnå betryggende sikkerhet for hele eller deler av regnskapet skal dette fremkomme i revisjonsberetningen slik at brukerne av regnskapet blir klar over dette, jf. revisorloven § 5-6.

ISA-ene gir også veiledning for hvordan revisor skal gjennomføre en revisjon. Det kreves at revisor gjennom hele revisjonsprosessen skal utøve sitt profesjonelle skjønn og sin profesjonelle skepsis (ISA 200 pkt. 7). Videre krever standardene at revisor skal identifisere og vurdere risiko for vesentlig feilinformasjon gjennom en forståelse av virksomheten og dens omgivelser, samt ved å vurdere virksomhetens internkontroll. I gjennomføringen av revisjonen skal revisor sørge for å innhente tilstrekkelig og hensiktsmessige revisjonsbevis for å kunne avdekke om det foreligger vesentlig feilinformasjon. Hva som blir ansett som tilstrekkelig og hensiktsmessige revisjonsbevis avhenger av de anslåtte risikoene som foreligger. Revisor skal utarbeide en revisjonsstrategi for å best mulig kunne håndtere de identifiserte risikoene i virksomheten. Tilslutt skal revisor danne seg en mening om regnskapet som er basert på de konklusjonene som er trukket på bakgrunn av innhentede revisjonsbevis.

Av avsnittet over følger det at man kan dele revisjonen opp i tre deler. Det skal først gjøres en vurdering av risiko som foreligger i virksomheten. Dette gjøres i planleggingsfasen, og den vurderingen som gjøres her danner grunnlaget for utførelsen av revisjonen på en måleffektiv måte. Ved gjennomføring av revisjonen innhentes revisjonsbevis gjennom egnede handlinger for å avdekke om det foreligger vesentlig feilinformasjon i regnskapet. Deretter skal revisor konkludere på bakgrunn av identifiserte risikoer og de innhentede revisjonsbevis. Dersom revisor mener det er oppnådd betryggende sikkerhet for at regnskapet er uten vesentlige feil kan det avgis en ren revisjonsberetning.

1.1 Profesjonelt skjønn

Som nevnt over skal revisor benytte seg av sitt profesjonelle skjønn når de ulike vurderingene skal gjøres. I henhold til ISA 200 pkt. 13 (k) defineres profesjonelt skjønn som ”anvendelsen av relevant opplæring, kunnskap og erfaring innen rammen av standarder for revisjon, regnskap og etikk når det fattes informerte beslutninger om hvilke handlingsplaner som er hensiktsmessige etter omstendighetene ved revisjonsoppdraget”. Det vil si at revisor på

bakgrunn av sin kunnskap og erfaring skal gjøre de revisjonshandlinger han eller hun mener dekker de identifiserte risikoer som foreligger. Revisors profesjonelle skjønn skal ligge til grunn på alle ledd i revisjonsprosessen.

Profesjonelt skjønn består av kognitive, tekniske, teoretiske og kulturelle faktorer, og ved å anvende disse faktorene på en korrekt og konsistent måte vil revisor være i stand til å innhente den informasjonen som dekker brukernes behov (Chis & Manoiu, 2015). Dette betyr at profesjonelt skjønn er avhengig av den enkelte revisor, og det profesjonelle skjønnet er utviklet over tid på bakgrunn av revisors erfaring og kunnskap.

For at en skjønnsmessig vurdering skal kunne anses å være en vurdering basert på profesjonelt skjønn kreves det at den er faglig forankret, inngående vurdert og at det foreligger god dokumentasjon. Det må være en regnskaps- og revisjonsfaglige forankring, og den som utøver dette skjønnet må ha relevant kompetanse og erfaring. Det er også slik at vurderingen i utgangspunktet skal være objektiv, men på mange områder vil det likevel være vanskelig å oppnå en objektiv vurdering. Dette gjelder særlig områder som er preget av estimer (Mamelund, 2008).

1.2 Profesjonell skepsis

I tillegg til bruk av profesjonelt skjønn, skal revisor også benytte seg av profesjonell skepsis. Profesjonell skepsis er definert i ISA 200 pkt. 13 (l) som ”en holdning som innebærer at revisor stiller spørsmål og er oppmerksom på forhold som kan indikere mulig feilinformasjon som følge av feil eller misligheter, og foretar en kritisk vurdering av revisjonsbevis”. Det vil si at revisor skal innta en skeptisk holdning hvor han eller hun ikke ukritisk aksepterer det ledelsen presenterer. Det finnes likevel ikke noen klar definisjon av hvordan profesjonell skepsis skal måles eller dokumenteres.

En av årsakene til at revisor skal ha en skeptisk holdning skyldes kunnskapsasymmetri (Mamelund, 2008). Dette oppstår fordi ledelsen og/eller aksjonærer i virksomheten som blir revidert alltid vil ha bedre oversikt over hva som foregår i virksomheten og hva som har skjedd enn revisor. Det oppstår da en risiko for at ledelsen ikke forteller alt, enten bevisst eller ubevisst. Ved å innta en skeptisk holdning vil revisor dermed være i bedre stand til å stille kritiske spørsmål knyttet til ulike forhold og på den måten kunne avdekke om det foreligger vesentlig feilinformasjon.

En revisor som er bevisst på sin profesjonelle skepsis vil lettere kunne legge merke til forhold som motstridende revisjonsbevis, opplysninger som kan skape tvil om påliteligheten til revisjonsbevisene, forhold som kan tyde på misligheter og andre omstendigheter som tyder på at det kan være et behov for ekstra revisjonshandlinger (Olsen, 2014). På den måten vil en revisor som er bevisst på sin profesjonelle skepsis være i stand til å avdekke feil bedre enn en revisor som ikke er bevisst sin profesjonelle skepsis.

1.3 Hvorfor risikovurdering og risikohåndtering er sentralt

Risikobegrepet står sentralt i revisjonsprosessen, ettersom det å ha en forståelse av hvilke områder hvor det foreligger risiko gjør at revisor kan avdekke og korrigere vesentlige feil i regnskapet. Det skilles mellom *risikovurdering*, som vil si å få en forståelse av virksomheten og hvor det kan foreligge risiko, og *risikohåndtering*, som omhandler hvordan revisor skal redusere sannsynligheten for vesentlige feil som kan skyldes risikoene som er identifisert i regnskapet.

Når det gjelder hvordan revisor skal gjøre en risikovurdering er dette regulert i ISA 315. Standarden fokuserer på viktigheten av forståelse av virksomheten, herunder dens interne kontroll. Det er utformet visse krav til handlinger revisor må utføre for å kunne oppnå denne forståelsen, blant annet ved å sende forespørsler til ledelsen eller andre relevante personer om forhold som kan ha betydning for risikovurderingen av virksomheten. Videre skal revisor utføre analytiske handlinger, samt gjennomføre observasjon og inspeksjon (ISA 315 pkt. 6)

Det er likevel slik at selv om standarden beskriver krav og gir veiledninger knyttet til hvordan revisor skal gjennomføre risikovurderingen, så vil risikovurderingen være gjenstand for skjønnsmessige vurderinger. En revisor kan vurdere risikoen knyttet til et forhold annerledes enn en annen revisor ville vurdert den samme risikoen, dette avhenger av revisors kunnskap, kompetanse og erfaring. Det er derfor viktig at revisor er bevisst sitt profesjonelle skjønn under arbeidet med å vurdere risikoen.

For risikohåndtering er dette regulert i ISA 330. Standarden regulerer hvordan revisor skal utforme og gjennomføre revisjonshandlinger for å kunne håndtere de anslåtte risikoer for vesentlig feilinformasjon. Revisjonshandlingene avhenger av type, tidspunkt og omfang av de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon, og skal tilpasses risikoen (ISA 330 pkt. 6).

Risikovurdering og risikohåndtering er sentralt for revisor ettersom det er dette som danner grunnlaget for revisjonsplanen, altså hvordan revisjonen skal gjennomføres. Med en god risikovurdering i bunn, og en god plan for hvordan anslåtte risikoer skal håndteres vil revisor kunne utforme en mer effektiv revisjonsplan slik at fokuset rettes dit risikoene ligger.

1.4 Relevans

Risikovurdering av den revisjonspliktige er viktig for å få en forståelse av virksomheten og dens omgivelser, og denne prosessen innebærer forespørsler til ledelsen, innledende analytiske handlinger, samt observasjon og inspeksjon (Eilifsen, Messier, Glover & Prawitt, 2014, s. 81). Disse handlingene brukes for å vurdere risiko for vesentlig feilinformasjon på regnskaps- og påstandsnivå. Det å få avdekket hvor risikoen ligger i et regnskap er et fundamentalt prinsipp for å oppnå en effektiv revisjon som dekker de krav som finnes i lov, standarder og annet regelverk.

Ved å spørre revisorer hvordan de vektlegger ulike interne og eksterne forhold knyttet til risikovurderingen, kan man finne ut hvordan revisorer tenker mens de gjør de ulike vurderingene. Dette er nyttig for revisjonsbransjen generelt, ettersom det dermed blir mer synlig hvordan revisorene arbeider. Det er også nyttig for brukerne av regnskapet, slik at de oppnår en forståelse av hva revisor ser på og hvordan de tenker i forbindelse med risikovurderingen.

1.5 Tema og problemstilling

Temaet vi har valgt å ta for oss er risikovurdering i revisjonen. Vi valgte dette temaet fordi det virker som et spennende tema, og det foreligger lite forskning på området fra før, særlig i Norge. Det er også et tema vi mener vil gi oss en bedre forståelse for revisjonsprosessen, ettersom risikovurderingen står så sentralt.

Vi skal se på hvordan ulike eksterne og interne forhold vektlegges av revisor i risikovurderingen, og dette skal vi gjøre ved hjelp av et case slik at vi får en mer praktisk vinkling. Problemstillingen vår blir dermed:

Hvordan vektlegger revisor interne og eksterne forhold i sin risikovurdering?

1.6 Tidligere forskning

I vårt litteratursøk startet vi med å søke bredt. Det finnes lite forskning på norsk knyttet til risikovurdering, og vi har derfor benyttet oss av internasjonale kilder. Vi har brukt Universitetsbiblioteket sine tilganger til Oria og Ebsco. Kildene våre er lærebøker brukt i revisjonsfagene, samt et utvalg forskningsartikler. Søkeordene vi har brukt er de engelske oversettelsene av risikobegrepene som vi definerer senere i oppgaven. Vi har også brukt problemstillingen vår aktivt i søket. Litteratursøket ble i hovedsak utført i begynnelsen av arbeidet med denne masteroppgaven, men der vi har sett behov for utfyllende kunnskap har vi søkt på senere tidspunkter.

Det er slik at vi har funnet lite forskning knyttet til hvilke forhold revisor vektlegger i forbindelse med risikovurderingen. Vi har funnet en del forskning knyttet til risikovurderingsprosessen og de ulike komponentene i revisjonsrisikomodellen, og vi har forsøkt å knytte dette til vår problemstilling.

Blant annet så har Messier Jr. & Austen (2000) påpekt at revisjonsrisikomodellens multipliserende form indikerer uavhengighet mellom de ulike komponentene, men forskningen de har sett på tyder på at det er en sammenheng mellom komponentene.

Slik det er i dag, kan en kvalitetsrevisjon ofte beskrives som resultatet av en korrekt risikovurdering som er satt i sammenheng med revisjonsplanleggingen. Mens forholdet mellom vurdert risiko og revisjonsplanlegging har blitt forsket på tidligere, finnes det lite forskning på hva som påvirker revisors risikovurdering (Mock & Fukukawa, 2016). Ved å prøve å finne ut hva revisor vektlegger i forbindelse med risikovurderingen, ønsker vi dermed å utdype et område hvor det ikke finnes mye forskning fra før.

1.7 Struktur i oppgaven

I kapittel 1 har vi nå gitt en innledning til temaet og problemstillingen vi har tatt for oss, samt litt om tidligere forskning på området. I kapittel 2 vil vi presentere teorien som danner grunnlaget for vår oppgave. Vi vil definere viktige begreper innenfor risikoområdet i revisjon, og vise til ulike sammenhenger mellom noen av begrepene.

I kapittel 3 forklarer vi hvilket forskningsdesign vi har valgt å bruke, samt hvordan datainnsamling og intervjuer er gjennomført og analysert. Vi vil også gjøre en vurdering av

validitet og reliabilitet. Videre vil vi i kapittel 4 presentere funnene vi har gjort og analysere disse. Konklusjon og forslag til videre forskning tar vi for oss i kapittel 5.

2. RISIKO

I dette kapitlet vil vi presentere teori knyttet til revisors risikovurdering av virksomheten som skal revideres. Vi begynner med å definere ulike begreper, før vi diskuterer risiko i og utenfor virksomheten som kan tenkes å påvirke virksomhetens risiko. Deretter presenterer vi revisjonsrisikomodellen, og sammenhengen mellom begrepene i modellen. Vi vil også definere vesentlighetsbegrepet, og sammenhengen mellom risiko og vesentlighet.

Det er viktig å skille mellom risiko og risikovurdering. Kristoffersen (2014, s. 47) definerer *risiko* som ”hendelser som kan medføre at organisasjonen ikke når vedtatte mål”. Det er bare hendelser med negativt utfall som betegnes som risiko. Videre definerer Kristoffersen (2014, s. 47) *risikovurdering* som en ”kartlegging og analyse av forhold som kan føre til at virksomheten lider vesentlige tap”.

2.1 Risikobegreper

I dette delkapitlet defineres de ulike risikobegrepene vi anvender i våre analyser. Utgangspunktet er ISA-enes definisjoner, som deretter blir forklart nærmere.

Det første risikobegrepet vi vil definere er *forretningsrisiko*. ISA 315 pkt. 4b definerer forretningsrisiko som ”en risiko som er et resultat av viktige forhold, hendelser, omstendigheter, handlinger eller manglende handlinger som kan ha en negativ innvirkning på enhetens evne til å nå sine mål og gjennomføre sine strategier, eller som et resultat av fastsettelsen av uegnede mål og strategier”.

Det er viktig at en revisor opparbeider seg en forståelse av virksomheten og dens forretningsrisiko. For revisor er det den iboende risiko som kan avledes av forretningsrisikoen som er av interesse. Dette er risikoen som kan medføre at regnskapet inneholder vesentlig feil. Ved at revisor skaffer seg forretningsforståelse, kan vedkommende identifisere mulige risikoer som truer oppfyllelsen av rapporteringsmålene i henhold til COSO-modellen.

Det andre begrepet er *iboende risiko*. ISA 200 pkt. 13n (i) definerer iboende risiko som ”muligheten for at en påstand om en transaksjonsklasse, kontosaldo eller tilleggsopplysning kan inneholde feilinformasjon som kan være vesentlig, enten enkeltvis

eller sammen med annen feilinformasjon, før eventuelle tilhørende kontroller tas i betraktning”.

Den iboende risikoen kan settes i sammenheng med risikoen knyttet til det å drive virksomhet, og det følger av definisjonen at iboende risiko er risiko som kan påvirke regnskapet. Iboende risiko kan både være bevisste feil og ubevisste feil (Gulden, 2010, s. 113). Iboende risiko er den risiko som ligger naturlig i virksomheten, på bakgrunn av drift, bransje og integritet hos ledelsen og nøkkelpersoner. Dette er forhold revisor må ta i betraktning i forbindelse med vurderingen av iboende risiko i virksomheten som skal revideres. Vanligvis er det ikke mulig for revisor å teste vurderingen av den iboende risikoen, dermed er denne risikoen endelig slik revisor fastsetter denne ved vurderingen (Gulden, 2015, s. 431-433).

Det tredje begrepet er *kontrollrisiko*. I ISA 200 pkt. 13n (ii) er kontrollrisikoen definert som ”risikoen for at feilinformasjon som kan forekomme i en påstand om en transaksjonsklasse, kontosaldo eller tilleggsopplysning og som kan være vesentlig, enten enkeltvis eller sammen med annen feilinformasjon, ikke forebygges eller avdekkes og korrigeres i rett tid av enhetens interne kontroll”.

Kontrollrisiko er knyttet til kvaliteten av den interne kontrollen i virksomheten. Når revisor skal vurdere kontrollrisikoen er det viktig at han eller hun gjør seg opp en mening om de interne kontrollsystemene i virksomheten. På bakgrunn av denne vurderingen må revisor teste kontrollene for å sjekke om de fungerer i praksis. Dersom virksomheten har implementert gode kontrollrutiner og –systemer som også fungerer slik de er tiltenkt, kan kontrollrisikoen settes til lav.

ISA 200 pkt. A39 sier at ”kontrollrisikoen er en funksjon av effektiviteten av ledelsens utforming, implementering og løpende gjennomføring av intern kontroll for å håndtere identifiserte risikoer som truer oppnåelsen av de av enhetens mål som er relevante for utarbeidelsen av enhetens regnskap”. På grunn av de iboende begrensningene ved intern kontroll, er det viktig å påpeke at god intern kontroll kun kan redusere, og ikke eliminere, risiko for vesentlig feilinformasjon i regnskapet.

Revisor kan sette kontrollrisikoen som høy, middels eller lav. Dersom revisor velger å sette kontrollrisikoen som høy, vil vedkommende ikke teste de interne kontrollene, enten fordi det

ikke foreligger noen interne kontroller eller fordi de interne kontrollene ikke er gode nok. Revisor må da bygge revisjonen på substanshandlinger. I motsatt tilfelle, dersom revisor setter kontrollrisikoen som middels eller lav, velger vedkommende å teste de implementerte kontrollene. Dersom testene revisor foretar seg viser at de interne kontrollene er gode, kan man bygge på disse kontrollene og redusere bruken av substanshandlinger.

Det fjerde begrepet er *risiko for vesentlig feilinformasjon*. I ISA 200 pkt. 13n er risiko for vesentlig feilinformasjon definert som ”risikoen for at regnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon før det revideres”. Denne risikoen er satt sammen av komponentene iboende risiko og kontrollrisiko.

I henhold til ISA 200 pkt. A40 kan revisor vurdere iboende risiko og kontrollrisiko samlet eller hver for seg, men ISA-ene viser normalt til en samlet vurdering av risiko for vesentlig feilinformasjon. Som vi har vært inne på tidligere, så er det bare risiko knyttet til intern kontroll som kan testes. Vurderingen knyttet til iboende risiko er endelig.

Det femte begrepet er *oppdagelsesrisiko*. ISA 200 pkt. 13e definerer oppdagelsesrisikoen som ”risikoen for at revisjonshandlingene som utføres av revisor for å redusere revisjonsrisikoen til et akseptabelt lavt nivå, ikke avdekker eksisterende feilinformasjon som kan være vesentlig, enten alene eller sammen med annen feilinformasjon”. Med andre ord kan vi si at oppdagelsesrisikoen er risikoen for at revisor ikke avdekker feil. En revisor vil aldri oppnå en oppdagelsesrisiko som er lik null, siden det ikke er mulig for en revisor å fremskaffe all informasjon som skal sikre og bevise at alle regnskapsopplysningene er korrekte. Revisor setter oppdagelsesrisikoen på bakgrunn av vurderingen av iboende risiko og kontrollrisiko for å få revisjonsrisikoen ned på et akseptabelt lavt nivå.

Det sjettede begrepet er *revisjonsrisiko*. I ISA 200 pkt. 13c defineres revisjonsrisiko som ”risikoen for at revisor gir uttrykk for en uriktig mening i revisjonsberetningen når regnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon. Revisjonsrisiko er en funksjon av risikoen for vesentlig feilinformasjon og oppdagelsesrisiko”.

Revisor kan ikke redusere revisjonsrisikoen til null, og man kan derfor ikke oppnå en absolutt sikkerhet for at regnskapet til en virksomhet ikke inneholder vesentlig feilinformasjon (Gulden, 2010, s. 111). Revisjonen skal utføres på en kostnadseffektiv måte, og det er derfor ikke hensiktsmessig for revisor å kontrollere alle transaksjoner og hendelser. Revisors

oppgave er derfor å utføre revisjonen på en slik måte at revisjonsrisikoen kommer ned til et akseptabelt lavt nivå.

Det syvende begrepet er *revisjonsrisikomodellen*. Revisjonsrisikomodellen kan uttrykkes som ex ante eller ex post, som vil si før og etter at revisor har gjennomført sine tiltenkte revisjonshandlinger.

Ex ante er revisjonsrisikomodellen før revisor utfører sine revisjonshandlinger og den er med på å styrke planleggingen av revisjonen. Revisjonsrisikomodellen kan uttrykkes slik ved ex ante:

$$OR_{\text{Planlagt}} = RR_{\text{Akseptabel}} / (IR \times KR)$$

Ex post er revisjonsrisikomodellen etter at revisor har utført sine revisjonshandlinger, det vil si når revisjonen er avsluttet og regnskapet er fastsatt. Revisjonsrisikomodellen kan uttrykkes slik ved ex post:

$$RR = IR \times KR \times OR$$

Revisjonsrisikomodellen presenteres mer inngående i kapittel 2.6.

Det åttende begrepet er *særskilt risiko*. I ISA 315 pkt. 4e defineres særskilt risiko som ”en identifisert og anslått risiko for vesentlig feilinformasjon som etter revisors skjønn krever spesiell revisjonsmessig oppmerksomhet”.

Dersom revisor identifiserer særskilte risikoer ved risikovurderingen, skal vedkommende se bort fra virkningen av identifiserte kontroller jf. ISA 315 pkt. 27. I vurderingen av hva som skal anses som særskilt risiko, må revisor benytte sitt profesjonelle skjønn.

Det som kjennetegner en særskilt risiko er at den som oftest er forbundet med en ikke-rutinemessig transaksjon eller skjønnsmessige forhold. Det kan derfor være knyttet særskilt risiko til transaksjoner som er uvanlige på grunn av størrelse eller art, og som sjeldent forekommer, mens det i forbindelse med utarbeidelse av regnskapsestimater kan forekomme stor grad av målingsusikkerhet (ISA 315 pkt. A132). Det er også slik at mislighetsrisiko alltid skal defineres som en særskilt risiko.

Det niende begrepet er *bevisste og ubevisste feil*. Bevisste feil betegnes ofte som misligheter. Vi kan definere bevisste feil som ”en bevisst handling begått av en eller flere personer innen ledelsen, av personer som har overordnet ansvar for styring og kontroll, av ansatte eller av andre, som innebærer uredelighet for å oppnå en urettmessig eller ulovlig fordel” (ISA 240 pkt. 11a).

Ubevisste feil er feil som ikke er gjort med hensikt til å påvirke resultat eller lignende. Slike feil kan derfor være et resultat av tilfeldigheter, misforståelser eller feilvurderinger, og er en type feil som ikke kommer inn under definisjonen misligheter.

Vi kan derfor skille bevisste og ubevisste feil ved å se på de underliggende handlingene som har ført til feilinformasjonen (ISA 240 pkt. 2). Revisor er selv ansvarlig for å skaffe seg betryggende sikkerhet for at regnskaper ikke inneholder vesentlig feilinformasjon, verken som følge av bevisste eller ubevisste feil (ISA 240 pkt. 5).

Vesentlig feilinformasjon som skyldes bevisste feil kan innebære avanserte og nøye planlagte handlinger. Det kan derfor være vanskeligere for revisor å avdekke denne feilinformasjonen, enn det er for revisor å avdekke feil som skyldes ubevisste feil.

Det siste begrepet vi skal presentere er *alfa- og betarisiko*. Alfarisiko er risikoen for at ”revisor konkluderer med at informasjonen er beheftet med vesentlige feil, til tross for at den faktisk er uten vesentlige feil” (Gulden, 2010, s. 111). Revisor vil derfor foreta en feilaktig forkastelse dersom det skjer.

Betarisikoen er risikoen for at revisor konkluderer med at informasjonen ikke er beheftet med vesentlige feil, til tross for at den faktisk er det. Revisor vil derfor foreta en feilaktig aksept av regnskapet dersom det skjer. Det er også denne risikoen som er farligst for revisor (Gulden, 2010, s. 111).

Det er betarisiko som er den risiko som ligger til grunn for revisjonen.

2.2 Risiko i virksomheten

Når det gjelder risiko i virksomheten menes den risiko som foreligger naturlig i virksomheten på bakgrunn av drift, menneskelige ressurser, bransje og lignende, eller sagt på en annen

måte, en virksomhets interne og eksterne forhold. For revisor er det viktig å forstå hva virksomheten driver med for å kunne identifisere de områder hvor det foreligger risiko.

Det er slik at alle virksomheter skal foreta vurderinger av den potensielle risikoen som foreligger i virksomheten. Store virksomheter har ofte formaliserte risikovurderings- og risikohåndteringsrutiner, mens de små og mellomstore virksomhetene ofte har en mangel på dette (Van Buuren, Koch, Van Nieuw Amerongen & Wright, 2014). ISA 315 pkt. A88 sier ”enhetens risikovurderingsprosess danner grunnlaget for ledelsens beslutninger om hvordan risikoene skal håndteres. Hvis denne prosessen er hensiktsmessig ut fra omstendighetene, herunder arten, størrelsen og kompleksiteten av enheten, hjelper den revisor med å identifisere risikoer for vesentlig feilinformasjon. Hvorvidt enhetens risikovurderingsprosess er hensiktsmessig ut fra omstendighetene, er et spørsmål om skjønn”.

Som nevnt over kan man dele risikoene en virksomhet utsettes for inn i interne og eksterne forhold. I det videre vil vi presentere eksterne og interne forhold som kan påvirke risikoen i en virksomhet, vi vil også presentere COSO-modellen som brukes i forbindelse med vurdering av en virksomhets interne kontroll.

2.3 Eksterne forhold

Eksterne forhold kan påvirke implementeringen av strategi og måloppnåelse i en virksomhet. For virksomheten selv er dette forhold som de ikke kan kontrolleres (Kristoffersen, 2014, s. 258). Dette kan for eksempel være dårlig vær, konjunkturedringer, endringer i konkurransesituasjon eller regjeringsskifte.

Vi kan dele de eksterne påvirkningsfaktorene inn i seks hovedgrupper. Den første hovedgruppen er *økonomiske faktorer* som tilgang på kapital, arbeidsledighet, konkurranse og priser. Dette er forhold som direkte påvirker virksomhetens økonomi. Den andre hovedgruppen er *naturlige/miljømessige faktorer*, som kan være naturkatastrofer, utslipp og avfall. Dette er forhold som påvirker virksomhetens omgivelser. Deretter har vi *politiske faktorer* som regjeringsskifte og lovgivning. Dette er forhold som kan knyttes til politiske vedtak, lover og reguleringer. Videre har vi *utlandsaktivitet* som er endring av regjeringer, skatteregler og lovgivning i andre land. Dette er forhold som kan føre til økt risiko knyttet til skifte av regjering og lignende. Neste er *sosiale faktorer* som er konsumentatferd og terrorisme. Dette er forhold som kan knyttes til endringer i befolkning og bosetning. Til slutt

har vi *teknologiske faktorer*. Endringer/ny teknologi i en virksomhet kan påvirke arbeidshverdagen og deres etterspørsel etter varer og tjenester. Ny teknologi kan for eksempel gjøre at en virksomhet kan kommunisere på andre måter en tidligere, og samtidig lagre informasjon på nye måter (Kristoffersen, 2014, s. 261-262).

Når revisor skal vurdere risikoen hos en virksomhet, må han eller hun også ta hensyn til eksterne forhold som kan tenkes å påvirke virksomhetens måloppnåelse. Det er derfor viktig at revisor innehar bransjekunnskap og bransjeforståelse slik at han eller hun kan identifisere risikoer som kan påvirke virksomheten som revideres.

2.4 Interne forhold

Det finnes flere forskjellige interne forhold som revisor må ta hensyn til i sin vurdering av risiko. De interne risikofaktorene revisor kan tenkes å vektlegge under sin risikovurdering kan være hvordan virksomheten er organisert ved for eksempel infrastruktur, ledelsesstruktur, medarbeidere, tilgang til eiendeler, prosesser og teknologiske faktorer (Kristoffersen, 2014, s. 262). Også forhold knyttet til regnskap anses som interne forhold.

Ledelsesstrukturen i en virksomhet kan være knyttet til en betydelig risikofaktor ved at det for eksempel kan være uklare ansvarsforhold. Det er viktig at de ansatte og ledelsen har god kommunikasjon på kryss og tvers av virksomheten, slik at det ikke er uklarheter angående hvem som har ansvaret for de forskjellige oppgavene som er i virksomheten. Det kan være risiko knyttet til endringer i organisasjonen eller endringer i ansvarsforholdene, og også her vil kommunikasjon mellom de ansatte og ledelsen spille en viktig rolle. Videre kan manglende kompetanse hos medarbeiderne være en påvirkningsfaktor, samt stort fravær blant de ansatte, mangel på ansatte og samt tap av omdømme kan være en risikofaktor (Kristoffersen, 2014, s. 262-263).

For revisor er det viktig med en vurdering av forhold internt i virksomheten. Dersom det for eksempel foreligger mangelfulle interne kontrollrutiner, er dette noe som kan føre til at revisor vurderer risikoen til høyere enn dersom virksomheten hadde hatt gode interne kontrollrutiner. Revisor vil også være opptatt av integritet hos ledelsen og andre nøkkelpersoner. Dersom revisor oppfatter at ledelsen har høy integritet og er opptatt av å opptre i samsvar med lover og regler, vil det ofte kunne være med på å redusere revisors oppfatning av risikoen som foreligger i virksomheten.

Revisors oppgave er å konkludere på hvorvidt regnskapet er uten vesentlig feilinformasjon. Det er viktig at revisor identifiserer forhold innad i virksomheten som kan føre til at det oppstår vesentlige feil i regnskapet, og kan legge en revisjonsplan som reduserer den anslåtte risiko til et akseptabelt lavt nivå.

2.5 COSO – modellen og intern kontroll

For at revisor skal kunne forstå hvilke risikoer som foreligger internt i virksomheten, kan han eller hun ta utgangspunkt i COSO-modellen i sin vurdering. Det er utarbeidet to rammeverk for vurdering av intern kontroll, COSO 1 og COSO 2. COSO 2 er et integrert rammeverk for helhetlig risikostyring, og er mest relevant for bruk i egen virksomhet. Når revisor skal vurdere virksomhetens interne kontroll, kan han eller hun ta utgangspunkt i COSO 1, som er et integrert rammeverk for intern kontroll (Kristoffersen, 2014, s. 34).

ISA 315 definerer intern kontroll som ”den prosessen som er utformet og som gjennomføres og vedlikeholdes av dem som har overordnet ansvar for styring og kontroll, ledelsen og av andre medarbeidere for å gi rimelig sikkerhet for at enheten når sine mål med hensyn til pålitelig finansiell rapportering, effektiv drift samt overholdelse av gjeldende lover og forskrifter”. Videre bruker standarden komponentene i COSO 1 *Internkontroll – et integrert rammeverk*.

COSO 1 består av tre målsettinger og fem komponenter som virksomheten skal bruke for å uttrykke sine mål og utarbeide strategier for å nå disse målene. Den første målsettingen er *drift*. Dette er knyttet til en virksomhets mål om ha en målrettet og kostnadseffektiv bruk av ressurser (Kristoffersen, 2014, s. 32).

Den andre målsettingen er *rapportering*. Dette er en målsetting som gjelder generelt og består av både intern og ekstern rapportering, samt finansiell og ikke-finansiell informasjon. Det er derfor et krav til pålitelighet, tidspunkt og innhold når det gjelder denne målsettingen. (Kristoffersen, 2014, s. 32).

Den tredje og siste målsettingen i COSO 1 er *lover og regler*. Det er viktig at en virksomhet følger lover og regler. Dersom det foreligger brudd på de lovene og reglene som foreligger, kan dette medføre straff og bøter, samt dårlig omtale og tapt anerkjennelse for virksomheten (Kristoffersen, 2014, s. 33).

For at en virksomhet skal nå sine mål kan de benytte seg av de fem komponentene i modellen. Den første komponenten er *kontrollmiljøet*. Denne komponenten er selve grunnmuren i rammeverket, og de andre komponentene bygger på denne. Kontrollmiljøet består av personene som jobber i virksomheten, deres kompetanse, integritet, etiske verdier og ikke minst deres personlige egenskaper. Ledelses holdninger og etiske normer, samt hvordan de har valgt å drive virksomheten kommer også inn under denne komponenten (Kristoffersen, 2014, s. 39 og 41-46)

Den andre komponenten er *risikovurdering* og her forutsettes det at det er satt et mål for virksomheten. Det kan være knyttet risiko til flere områder rundt en virksomhet og denne risikoen kan for eksempel påvirke virksomhetens lønnsomhet og konkurransekraft. Det er viktig at en virksomhet kartlegger mulige risikoer som kan oppstå rundt systemer, rammebetingelser og menneskene som jobber der. Etter kartleggingen må de vurdere hvilke konsekvenser disse risikoene har når det gjelder måloppnåelse (Kristoffersen, 2014, s. 39 og 47-50)

Den tredje komponenten er *kontrollaktiviteter* og denne henger sammen med risikovurderingen. I denne delen av COSO-modellen finner vi retningslinjer og rutiner som skal være med på å sikre ledelsens former for risikohåndtering, og at disse blir gjennomført på en effektiv måte (Kristoffersen, 2014, s. 51).

Den fjerde komponenten er *informasjon og kommunikasjon*. En virksomhet kan motta og behandle informasjon fra både interne og eksterne kilder. Det er viktig at all tilstrekkelig og relevant informasjon kommer frem til riktig sted i virksomheten, samt til riktig tid, slik at ledelsen og de ansatte har mulighet til å ivareta sine arbeidsoppgaver og fatte riktige beslutninger innenfor sine ansvarsområder (Kristoffersen, 2014, s. 54).

Den siste komponenten er *oppfølging og overvåking*. Denne komponenten skal hjelpe virksomheten å se at rutiner og prosesser fungerer som de var ment å fungere. Både virksomheter og omgivelsene rundt endrer seg over tid, noe som gjør at den interne kontrollen må følges opp til enhver tid. Endringer som kan være med på å påvirke virksomheten og omgivelsene er for eksempel nye konkurrenter, nye produksjonsprosesser eller at tidligere ansatte har sluttet og nye kommet inn (Kristoffersen, 2014, s. 57).

I henhold til ISA 315 pkt. 5 skal en revisor ”utføre risikovurderingshandlinger for å danne grunnlag for å identifisere og anslå risikoer for vesentlig feilinformasjon på regnskaps- og påstandsnivå”. Disse risikovurderingshandlingene består av forespørsler til ledelsen eller relevante personer i virksomheten, analytiske handlinger eller observasjon og inspeksjon.

COSO 1 er en integrert del av ISA 315 – *Identifisering og vurdering av risikoene for vesentlig feilinformasjon gjennom forståelse av enheten og dens omgivelser*. Det er derfor viktig at revisor har kjennskap til rammeverket, og benytter dette i forbindelse med sin risikovurdering knyttet til den interne kontrollen. Det er spesielt komponentene kontrollmiljø, risikovurdering og kontrollaktiviteter som er sentralt for revisor. Dette er fordi et godt kontrollmiljø vil bidra til å fange opp og korrigere feil i rett tid. Dette gjelder også for virksomhetens kontrollaktiviteter. I sin vurdering av kontrollrisiko vil revisor teste disse kontrollaktivitetene for å se om de fungerer som tiltenkt.

Videre kan revisor ta utgangspunkt i virksomhetens egen risikovurdering, og bruke denne som grunnlag i forbindelse med risikovurderingen som gjøres i tilknytning til revisjonen. Dersom virksomheten har utarbeidet en dekkende risikovurdering, og implementert kontrollhandlinger knyttet til de identifiserte risikoene, tilsier dette et godt kontrollmiljø. Revisor må likevel være bevisst på at ledelsen eller andre kan forsøke å overstyre de interne kontrollene for egen vinning, og må derfor også teste at kontrollene fungerer som de skal.

2.6 Revisors risikovurdering og bruk av revisjonsrisikomodellen

I henhold til ISA 200 pkt. 11 er revisors overmodnede mål å ”oppnå betryggende sikkerhet for at regnskapet totalt sett ikke inneholder vesentlig feilinformasjon”. Når det gjelder revisors risikovurdering, så er dette en underliggende faktor i flere av ISA-ene. Det er likevel to revisjonsstandarder som går direkte på risikovurderingen. Dette er ISA 315 som omhandler risikovurderingshandlinger og ISA 330 som omhandler risikohåndteringshandlinger.

Risikovurderingshandlinger innebærer at revisor må vurdere hvordan eksterne og interne forhold påvirker risikoen for at regnskapet inneholder vesentlige feil. Begrepet risikovurderingshandlinger vil si hvilke revisjonshandlinger som må utføres for å oppnå en forståelse av virksomheten og dens omgivelser, samt dens interne kontroll, for å kunne identifisere og vurdere risikoene for vesentlig feilinformasjon, enten den skyldes misligheter eller feil på regnskaps- og påstandsnivå.

ISA 330 handler om hvordan man som revisor skal håndtere de anslåtte risikoer. Når det gjelder anslåtte risikoer for vesentlig feilinformasjon skal revisor i henhold til denne standard utforme og utføre videre revisjonshandlinger hvor type, tidspunkt og omfang er basert på og tilpasset de anslåtte risikoene for vesentlig feilinformasjon på påstandsnivå. Dette er noe vi ikke går mer inn på, da dette vil komme utenfor vår problemstilling.

For å fastsette risikoen på et oppdrag benytter revisor seg i mange tilfeller av det som kalles revisjonsrisikomodellen. Revisor vurderer revisjonsrisikoen på relevant påstandsnivå fordi dette er med på å bidra til at revisor kan planlegge de riktige handlingene for de aktuelle transaksjoner, kontosaldoer eller tilleggsopplysninger. På påstandsnivå består risikoen av to komponenter (Eilifsen et al., 2014); iboende risiko og kontrollrisiko.

Revisjonsstandardene betegner kombinasjonen av iboende risiko og kontrollrisiko som risikoen for vesentlig feilinformasjon. Videre består revisjonsrisikomodellen av et tredje punkt, oppdagelsesrisiko.

Fra en revisors perspektiv skiller iboende risiko og kontrollrisiko seg fra oppdagelsesrisikoen ettersom iboende risiko og kontrollrisiko eksisterer uavhengig av revisjonen (Messier, Glover & Prawitt, 2006). Med dette menes at disse risikoene er en funksjon av virksomheten og dens omgivelser, og det er ikke mye revisor kan gjøre for å påvirke denne risikoen.

Oppdagelsesrisikoen derimot, handler om at risikoen for at revisor oppdager feil, som enten alene eller i kombinasjon med andre kan være vesentlig for regnskapet.

Det å bestemme revisjonsrisiko og benytte seg av revisjonsrisikomodellen krever stor grad av skjønnsmessig vurdering fra revisor. Hvordan man vurderer risikoen er avgjørende for omfanget og utformingen av revisjonsoppdraget. Fordi det er så stor grad av skjønn involvert i denne prosessen gis det ikke en spesifikk veiledning fra standardene vedrørende hva som egentlig er en akseptabel lav revisjonsrisiko (Eilifsen et al., 2014, s. 97).

Siden risikovurdering er basert på skjønn, er det vanlig i flere revisjonsfirma å bruke kvalitative begreper fremfor prosenttall når man skal sette risikoen. Som oftest brukes begrepene høy, middels og lav risiko. Standardene konstaterer at revisjonsrisikoen minst skal være lav (Eilifsen et al., 2014, s. 99). Når revisor vurderer risikoen for vesentlig feil, kan det være lurt å begynne med en vurdering av hvilken risiko som faller naturlig for den virksomhet som drives, altså hvilke(n) forretningsrisiko(er) som kan finnes for det aktuelle

oppdraget. Videre vil revisor ta sikte på å knytte disse risikoene til hva som kan gå galt i de ulike transaksjonsklassene, kontosaldoene eller tilleggsopplysningene. Når dette er gjennomgått, kan revisor vurdere risikoen for vesentlige feilinformasjon. De ulike risikoene kan summeres opp i følgende ligning:

Revisjonsrisiko = Risiko for vesentlige feil x Oppdagelsesrisiko

Hvor risiko for vesentlige feil = Iboende risiko x Kontrollrisiko

Ut fra ligningen over kan vi lese at dersom det er høy risiko knyttet til et av leddene, så kan den totale revisjonsrisikoen reduseres ved å søke å påvirke et annet ledd. Sammenhengen er vist i følgende tabell:

Eksempel	Revisjonsrisiko	Risiko for vesentlig feilinformasjon	Oppdagelsesrisiko
1	Veldig lav	Høy	Middels
2	Lav	Moderat	Moderat
3	Lav	Lav	Høy

Tabell 1 Sammenheng i risikomodellen (Eilifsen et al. 2014, s. 99)

Av tabellen over ser vi at dersom revisor mener at risikoen for vesentlig feilinformasjon er lav, og han anser revisjonsrisikoen som lav, så kan revisor sette oppdagelsesrisikoen som høy. Dette skyldes at fordi risiko for vesentlig feilinformasjon er lav, så blir også utvalget av kontroller og tester lavere. Da blir færre poster i regnskapet kontrollert, og risikoen for at man ikke oppdager en feil øker.

Etter revisjonen er utført så vet man fortsatt ikke med absolutt sikkerhet hvilket nivå revisjonsrisikoen ligger på, men revisor må benytte seg av sitt profesjonelle skjønn for å vurdere om risikoen er mindre eller tilsvarende det planlagte nivået. Dersom risikoen er høyere etter revisjonen enn den var ved planleggingsfasen, så må revisor gjennomføre ytterligere revisjonshandlinger for å få revisjonsrisikoen ned på et akseptabelt lavt nivå.

Når det gjelder bruk av risiko i revisjonen er det vanligste premisset at revisor bør bruke mer ressurser på kontoer hvor det er større sannsynlighet for at det forekommer feil, enn på de kontoer hvor det er mindre sannsynlig at det foreligger feil. Denne fremgangsmåten forventes

å føre til mer effektiv revisjon (Bowlin, 2011). Det er likevel slik at dersom revisor ikke nøyaktig vurderer risiko for vesentlige feil på regnskapsnivå, så vil ressursene kunne bli feil fordelt, og man risikerer uoppdagede vesentlige feil.

De ulike komponentene som revisjonsrisikomodellen består av vil variere fra konto til konto. Derfor krever modellen at revisor først gjøre en vurdering av revisjonsrisikoen for hver konto, og deretter gjør en samlet vurdering for å finne den totale revisjonsrisikoen (Shibano, 1990). For eksempel, så vil vurderingen av kontrollrisikoen variere avhengig av effektiviteten av de interne kontrollene knyttet til en gitt konto. Videre vil faktorer som påvirker iboende risiko, slik som risiko for underslag og hvorvidt transaksjonen er rutinepreget eller ikke, også variere fra konto til konto.

Både iboende risiko og kontrollrisiko skal dokumenteres av revisor på bakgrunn av en vurdering av klienten. For å kunne overholde en revisjonsrisiko på et akseptabelt lavt nivå når det foreligger høy iboende og/eller kontrollrisiko, må revisor redusere oppdagelsesrisikoen. Dette gjøres ved å øke omfanget av substanshandlinger. Det er også slik at dersom revisor konkluderer med at interne kontroller ikke kan bygges på, så krever standardene at det skal foretas ytterligere substanshandlinger (Hogan & Wilkins, 2008).

I et tidligere eksperiment som er utført, så kom det frem at revisorene hadde en tendens til å tildele mindre ressurser til kontoer hvor risikoen ble anslått til lav, og at selskapenes ledere responderte på dette ved å bruke disse kontoene til å skjule eventuelle feil (Bowlin, 2011). Dette fører til at det blir mer feilinformasjon i det som i utgangspunktet skal være lav-risiko kontoer, og risikoen for at denne feilen blir avdekket er lavere enn dersom det hadde vært en høy-risiko konto. Det er derfor viktig at revisor er bevisst på dette, slik at man kan redusere risikoen for at det foreligger uoppdaget vesentlig feilinformasjon.

Bowlin (2011) finner også at ved å be revisor om å forestille seg bedriftsledernes forventninger og svar til revisjonsstrategien fører til at revisor blir mer sensitiv overfor mislighetsrisiko, noe som igjen fører til en mer effektiv fordeling av ressurser.

Det har også kommet kritikk mot revisjonsrisikomodellen. Forskere og praktikere har kritisert revisjonsrisikomodellen på grunnlag av at dens multipliserende form gir uttrykk for uavhengighet mellom de ulike komponentene (Messier Jr & Austen, 2000). De viser også til tidligere forskning som hevder at revisjonsrisikomodellen ikke tar hensyn til det preventive

aspektet knyttet til interne kontroller. Det blir hevdet at modellen antar at for en feil å eksistere i et revidert regnskap må en feil oppstå (iboende risiko), interne kontroller avdekker den ikke (kontrollrisiko) og den er ikke avdekket av revisor (oppdagelsesrisiko). Det er likevel slik at definisjonen av kontrollrisiko også inkluderer forebygging av feilinformasjon, det vil si at det bør være fokus på å gjøre ting i riktig rekkefølge og søke å forebygge feil før de oppstår.

Det er likevel som, Messier Jr. & Austen (2000) påpeker, at selv om den multipliserende formen i revisjonsrisikomodellen indikerer uavhengighet mellom de ulike komponentene, så har tidligere forskning kommet frem til at det er en viss avhengighet mellom komponentene. Dette gjelder for eksempel iboende risiko og kontrollrisiko, hvor kontrollrisikoen skal søke å avdekke og forebygge feil som følge av den iboende risikoen.

2.7 Sammenhengen mellom iboende risiko og kontrollrisiko

Vi har at iboende risiko og kontrollrisiko kan sammenfattes til begrepet risiko for vesentlig feilinformasjon, dette vises ved hjelp av følgende formel:

Risiko for vesentlig feilinformasjon = Iboende risiko x Kontrollrisiko

Iboende risiko er den risikoen som foreligger naturlig i virksomheten på bakgrunn av hva de driver med og hvordan de gjør det. Kontrollrisikoen er risikoen for at interne kontrollsystemer ikke avdekker og korrigerer feil i tide.

Sammenhengen mellom iboende risiko og kontrollrisikoen er gitt ved at de interne kontrollsystemene skal søke å redusere den iboende risikoen. Feil som følge av den iboende risikoen i virksomheten og manglende interne kontroller kan fort bli vesentlige for regnskapet. Derfor kan man slå sammen disse begrepene og kalle det risiko for vesentlig feilinformasjon i forbindelse med risikovurderingen. Det er også slik at i praksis vil disse begrepene gjerne bli brukt litt om hverandre.

Revisor har ingen direkte kontroll over iboende risiko og kontrollrisikoen, men må vurdere hvilket nivå disse risikoene er på for å kunne avgjøre hvilket omfang av testing som er nødvendig for å nå det planlagte nivået på revisjonsrisikoen (Messier Jr & Austen, 2000). Dette følger også av ISA 200 pkt. A37, som sier at iboende risiko og kontrollrisiko eksisterer uavhengig av revisjonen av regnskapet.

Messier Jr & Austen (2000) skriver også at dersom en revisor benytter en intuitiv versjon av revisjonsrisikomodellen som tar hensyn til kontrollers forebyggende form, så vil det også være en kunnskapsbasert avhengighet mellom revisors vurdering av iboende risiko og kontrollrisiko. Med dette menes at dersom revisor har kjennskap til virksomhetens, dens iboende risiko og interne kontroller så vil vurderingen av iboende risiko og kontrollrisiko være avhengig av hverandre og best vurderes samlet.

2.8 Sammenhengen mellom risiko for vesentlig feilinformasjon og oppdagelsesrisiko

Vi har at:

Revisjonsrisiko = Risiko for vesentlig feilinformasjon x Oppdagelsesrisiko

Det vil si at revisjonsrisikoen er produktet av risiko for vesentlig feilinformasjon og oppdagelsesrisiko. Som tidligere nevnt er risiko for vesentlig feilinformasjon satt sammen av komponentene iboende risiko og kontrollrisiko, og disse eksisterer uavhengig av revisjon av regnskapet. Oppdagelsesrisikoen er risikoen for at revisor ikke avdekker feil som foreligger gjennom sin revisjon. Revisor kan påvirke oppdagelsesrisikoen ved å gjennomføre flere revisjonshandlinger slik at oppdagelsesrisikoen blir lavere, eller færre revisjonshandlinger slik at oppdagelsesrisikoen blir høyere.

Revisor ønsker å ha en lav revisjonsrisiko slik at regnskapet kan avlegges med betryggende sikkerhet for at det ikke foreligger feil. Akseptabel oppdagelsesrisikoen er derfor avhengig av risikonivået knyttet til risiko for vesentlig feilinformasjon. Dersom risiko for vesentlig feilinformasjon, altså den iboende risikoen og kontrollrisikoen, blir ansett som middels eller høy må oppdagelsesrisikoen være lav. Det vil si at revisor må utføre flere revisjonshandlinger for å kunne oppnå betryggende sikkerhet for at regnskapet er uten vesentlige feil.

Motsatt har vi at dersom revisor mener at risiko for vesentlig feilinformasjon er lav på bakgrunn av lav iboende risiko og kontrollrisiko, så kan revisor tillate seg å en høyere oppdagelsesrisiko, utføre færre revisjonshandlinger og likevel kunne oppnå betryggende sikkerhet for at regnskapet er uten vesentlig feilinformasjon.

2.9 Vesentlighetsbegrepet

Når det gjelder revisjon og bruken av begrepet vesentlighet, kan dette ofte defineres på forskjellige måter. ISA 320 pkt. 2 definerer *vesentlighet* som at "feilinformasjon, herunder utelatelser, er å anse som vesentlige dersom de, enkeltvis eller samlet, rimelig kan forventes å påvirke de økonomiske beslutningene som treffes av brukerne på grunnlag av regnskapet".

I henhold til ISA 320 pkt. 4 fastsetter revisor en vesentlighetsgrense ved å benytte seg av profesjonelt skjønn. Vurderingene revisor foretar seg er ut fra omstendighetene som foreligger og feilinformasjonens størrelse eller type, eller en kombinasjon av begge, jf. pkt. 2. I tillegg påvirkes fastsettelsen av vesentlighet ut i fra hvilken for finansiell informasjon revisor mener brukerne av regnskapet har behov for (ISA 320 pkt. 3).

For revisor er det ofte vanskelig å vite hva som kan forventes å påvirke brukernes beslutninger. Det er derfor viktig at revisor har en tanke om hvem brukerne av regnskapet er, i hvilken sammenheng regnskapet vil bli brukt og hvilken betydning feilinformasjonen i regnskapet vil gi (Andersen & Eilifsen, 2010).

Dersom revisor setter en for høy vesentlighetsgrense, oppstår det en risiko for at feil som kan få en bruker av regnskapet til å endre sine beslutninger blir oversett. Om det motsatte skjer, at revisor setter vesentlighetsgrensen for lavt, vil revisor benytte seg av langt mer ressurser enn nødvendig og revisjonshonoraret kan bli unødvendig høyt (Gulden, 2015, s. 427).

Standarden benytter tre ulike vesentlighetsgrenser, total vesentlighet, arbeidsvesentlighet og særskilt vesentlighet. Vi vil nå presentere disse begrepene nærmere.

ISA 320 pkt. 10 sier at revisor skal, ved utarbeidelsen av den overordnede revisjonsstrategien, fastsette en vesentlighetsgrense for regnskapet totalt sett. Dette er det som i teorien blir kalt *total vesentlighetsgrense*. Det er ikke noe eksakt måte å fastsette denne grensen på, revisor må benytte seg av sitt profesjonelle skjønn også her.

Oftest benytter revisor seg av referanseverdier som for eksempel 3% - 10% av resultat før skatt eller 0,5% - 5% av totale inntekter. Dersom revisor velger å benytte seg av disse referanseverdiene, er det derfor viktig at revisor bruker de referanseverdiene som brukerne er mest opptatt av når de skal ta sine beslutninger (Eilifsen et al., 2014, s. 83-84).

Det er likevel slik at revisor ikke bare kan ta en prosentsats av en regnskapspost for å sette vesentlighetsgrensen. Det er viktig at revisor gjør en helhetlig vurdering av de risikoene som foreligger for å sikre at vesentlighetsgrensen blir korrekt. Dette fordi at for høy vesentlighetsgrense fører til at vesentlig feilinformasjon ikke blir oppdaget, mens for lav vesentlighetsgrense kan føre til en ineffektiv revisjon da man må gjøre mer arbeid.

ISA 320 pkt. 9 definerer *arbeidsvesentlighetsgrensen* som ”det eller de beløpene som er fastsatt av revisor som er lavere enn vesentlighetsgrensen for regnskapet totalt sett for å redusere muligheten for at summen av ikke-korrigert og uavdekket feilinformasjon overstiger vesentlighetsgrensen for regnskapet totalt sett, til et hensiktsmessig lavt nivå”.

Arbeidsvesentlighetsgrensen fastsettes ved at revisor benytter seg av sitt profesjonelle skjønn. Det er derfor viktig at revisor opparbeider seg en forståelse av virksomheten og hvilken feilinformasjon han forventer å finne i inneværende periode, samt identifisere feil som har forekommet i tidligere perioder (ISA 320 pkt. A12).

Dersom revisor forventer lite feilinformasjon, er det ikke nødvendig for revisor å redusere arbeidsvesentlighetsgrensen så mye lavere enn vesentlighetsgrensen for regnskapet totalt sett, han kan derfor benytte seg av en høy arbeidsvesentlighetsgrense. Forventer revisor mye feilinformasjon i regnskapet, er det mest hensiktsmessig å sette arbeidsvesentlighetsgrensen så lav som mulig, og det er derfor behov for flere revisjonshandlinger (Andersen & Eilifsen, 2010).

Dersom det finnes særskilte omstendigheter rundt en eller flere bestemte transaksjonsklasser, kontosaldoer eller tilleggsopplysninger hvor revisor mener at feilbeløp som er lavere enn vesentlighetsgrensen for regnskapet totalt sett likevel kan ha betydning for brukernes beslutning, skal revisor sette en *særskilt vesentlighetsgrense* (ISA 320 pkt. 10). Det vil si en egen vesentlighetsgrense som gjelder akkurat dette forholdet. Slike særskilte omstendigheter kan for eksempel være poster som er gjenstand for skjønnsmessige vurderinger, uvanlige transaksjoner og lignende.

2.10 Sammenhengen mellom risiko og vesentlighet

I et urevidert regnskap vil det alltid være en risiko for at det foreligger vesentlig feilinformasjon. Gjennom en revisjon skal revisor avdekke og korrigere denne

feilinformasjonen. Revisor begynner med å gjøre en risikovurdering av regnskapet, og skal deretter sette en vesentlighetsgrense. Risikovurderingen gjøres som en vurdering av hvor det foreligger risiko for vesentlig feilinformasjon. Vesentlighetsgrensen settes på bakgrunn av brukernes sensitivitet for feil, det vil si feil som er egnet til å endre brukernes beslutning.

Gjennom risikovurderingen skal revisor identifisere forhold hvor det kan foreligge risiko for vesentlig feilinformasjon, og vurdere størrelsen på feilinformasjonen som kan forventes. Vesentlighetsgrensen settes ut i fra en vurdering av hvilke feil som kan endre brukernes beslutning, og dersom denne er høyere enn forventet risiko for vesentlige feil i risikovurderingen må revisor utføre mer arbeid for å kunne oppnå betryggende sikkerhet for at regnskapet er uten vesentlig feilinformasjon.

Dermed har vi at sammenhengen mellom risiko og vesentlighet er gitt på bakgrunn av en vurdering av risikoen for vesentlig feilinformasjon ut i fra brukernes perspektiv.

2.11 Oppsummering av teori

I dette kapitlet er det lagt et teoretisk grunnlag for å forsøke å gi svar på problemstillingen ”Hvordan vektlegger revisor interne og eksterne forhold i sin risikovurdering”. Gjennom å presentere et teoretisk rammeverk knyttet til revisjonsrisikomodellen, ulike begreper og sammenhengene mellom dem vil det bidra til å gi en bedre forståelse av resultatene vi har fått i intervjuene.

Videre vil vi presentere valg av metode, før vi deretter presenterer funn og gjør en analyse av resultatene.

3. METODE

Metodekapittelet beskriver hvordan vi har valgt å gjennomføre vår undersøkelse. Først vil vi presentere valg av metodetilnærming og valg av metode for datainnsamling. I tillegg beskriver vi hvilke vurderinger vi har gjort ved valg av metode, datainnsamling og behandling av data.

Vi ønsker å finne ut hvordan revisorer vektlegger interne og eksterne forhold i sin risikovurdering. Dette er et område som ikke er forsket mye på tidligere, og derfor benytter vi oss av en kvalitativ tilnærming ved å gjennomføre intervjuer slik at vi oppnår en bedre forståelse av temaet.

Vi valgte å knytte intervjuet til et case, hvor revisorene skulle vurdere ulike forhold knyttet til risikoen. I tillegg stilte vi spørsmål knyttet til ulike risikobegreper og generelle vurderinger av interne og eksterne forhold i forbindelse med risikovurderingen.

3.1 Forskningsdesign

I dette delkapittelet vil vi presentere teorien bak metoden vi har valgt, hvordan vi har samlet inn data, samt fordeler og ulemper ved bruk av intervju og forslag til alternative metodevalg.

3.1.1 Kvalitativ metode

Når vi skal velge metode for datainnsamling, skiller vi mellom kvantitativ og kvalitativ forskningsmetode. Ved bruk av kvantitativ metode benyttes data som ofte kan tallfestes og måles. Bruk av kvalitativ metode derimot, er typisk brukt i mer åpne intervjuer hvor man ønsker mer utfyllende svar, og eventuelt forklaringer, for å få en bedre forståelse av temaet man ønsker å forske på (Sekaran & Bougie, 2013, s. 3).

For å oppnå en forståelse av hvilke vurderinger revisor gjør i forbindelse med hvordan han eller hun vektlegger interne og eksterne forhold i sin risikovurdering, kan det være nyttig å velge en metode som gir utfyllende svar fra få respondenter med dybdekunnskap om temaet.

Vi valgte å bruke en induktiv tilnærming for vår undersøkelse. Zikmund (2013, s. 44) definerer induktiv tilnærming som en logisk prosess for etablering av generelle prinsipper basert på observasjon av bestemte fakta. Vi mener dette er en riktig tilnærming for vår

undersøkelse da vi ønsker å se hvordan revisor vektlegger interne og eksterne forhold i sin risikovurdering. Induktiv metode er også nyttig når det kommer til å tilegne seg ny kunnskap om et område hvor det fra før finnes lite forskning og forhåndskunnskap (Bryman & Bell, 2011, s. 13 og 27), slik som er tilfelle for vår problemstilling.

Semistrukturert intervju med bruk av case kommer inn under det som heter eksplorativt design. Hovedformålet med eksplorativt design er å få en forståelse av det fenomenet man ønsker å undersøke, og man kan se på dette designet som en tidlig del av forskningsprosessen (Gripsrud, Silkoset & Olsson, 2010, s. 39).

3.1.2 Datainnsamlingsmetode

”Det kvalitativ forskningsintervjuet søker å forstå verden sett fra intervjupersonens side” (Kvale, Brinkmann, Anderssen & Rygge, 2015, s. 20). Videre sier Kvale & Brinkmann (2015, s 20) at et mål er å få frem betydningen av folks erfaringer, samt å avdekke deres opplevelser av verden. Ettersom vi ønsker å finne ut hvordan revisorer vektlegger interne og eksterne forhold i sin risikovurdering, er det revisorens egne vurderinger vi vil frem til. Da vil intervju være en god måte å få frem dette.

Vi benyttet oss av et semistrukturert intervju, hvor vi også hadde utarbeidet et case slik at vi fikk en mer praktisk vinkling på svarene. Intervjuguiden og caset var utarbeidet før tidspunkt for intervjuene, og alle respondentene fikk de samme spørsmålene i den samme rekkefølgen.

Intervjuene begynte med en presentasjon av respondentene. Av personvern hensyn var det kun informasjon som ikke kan knyttes direkte til respondentene som ble kartlagt. Vi har tatt med informasjon om arbeidserfaring innen revisjon, om de jobber i stort, mellomstort eller lite selskap og hvilken stilling/tittel respondentene har.

Videre ble respondentene spurt om risikovurderingsprosessen, blant annet i hvilken fase av revisjonsprosessen det er viktigst å gjøre denne vurderingen og hvordan respondentene går frem i forbindelse med vurderingen. Dette ble spurt om for å danne en forståelse av hvordan revisorer arbeider i forbindelse med risikovurderingen.

Deretter spurte vi respondentene om ulike risikobegreper og hvordan de vurderer de ulike risikoene. Vi spurte respondentene om begrepene knyttet til revisjonsrisikomodellen, særskilt

risiko og forretningsrisiko. Målet med dette var å få en gjennomgang av begrepene og hvordan revisor vurderer de ulike begrepene.

Etter en gjennomgang av begrepene stilte vi spørsmål om revisors vurderinger av interne og eksterne forhold generelt, og hvor mye de vektlegger de ulike forholdene. Disse spørsmålene var relativt åpne, slik at respondentene selv kunne komme med de forholdene de mener er viktigst.

Vi avsluttet intervjuene med spørsmål knyttet til caset vi hadde utarbeidet. Der stilte vi spørsmål knyttet til regnskap, tilleggsopplysninger, samt spørsmål knyttet til risikovurderingen av dette selskapet. Vi avsluttet med et spørsmål om respondentene hadde noe de ønsket å tilføye, før vi avslørte at caset er basert på et ekte selskap hvorpå revisorene fikk mulighet til å gjette på hvilket selskapet det var.

Caset er basert på den såkalte ”Sorbonne-saken” i Bergen. I vårt case valgte vi å kalle selskapet Eiendom AS. Det gjelder et eiendomskonsern som fikk svært mye negativ omtale i media, og beskyldninger om momsrot, sosial dumping og lignende (Gedde-Dahl, Gravdal & Aarseth, 2015, s. 52-63).

Vi har basert oss på offentlig tilgjengelig informasjon i forbindelse med utarbeidelsen av caset. Regnskapet ble hentet fra Proff Forvalt, og regnskapstallene som ble presentert for respondentene våre var reelle tall. Videre er tilleggsinformasjonen oppgitt i caset hentet fra artikler i magasinet Kapital, samt avisartikler i Bergens Tidende. Vi har endret på endel opplysninger for å prøve å gjøre det mindre gjenkjennelig for respondentene våre, og noen opplysninger er diktet opp. Vi har ikke gjort noe for å faktasjekke opplysningene vi har funnet, da vi mener det ikke er nødvendig. Vi ønsket å få en diskusjon rundt de ulike forholdene i caset, og det mener vi at vi oppnår uavhengig av om opplysningene er sann eller ikke.

I tillegg til opplysninger vi har funnet i offentlig tilgjengelige kilder, så har vi også lagt til egne opplysninger knyttet til forhold som vi ønsket å få en vurdering av. Videre har vi også tatt med opplysninger som er gjenstand for subjektive vurderinger og derfor ikke er knyttet til en kilde.

I konsernet fantes det 21 datterselskaper, men for enkelhets skyld tok vi ikke med informasjon eller regnskapstall knyttet til disse. Vi forventet likevel at respondentene våre skulle komme med vurderinger knyttet til datterselskapene, som for eksempel at de måtte hatt denne informasjonen for å kunne gjøre en helhetlig risikovurdering.

Vi utførte intervjuene som personlig intervju på respondentenes arbeidsplass i deres trygge miljø og omgivelser. I det videre følger en nærmere presentasjon av fordeler og ulemper av intervju og caseløsning, samt litt om gjennomføringen.

3.1.3 Semistrukturert Intervju

Et semistrukturert intervju brukes når man vet hvilken informasjon man er ute etter. Intervjueren har på forhånd laget en intervjuguide med relevante spørsmål som vedkommende stiller respondentene enten personlig, via telefon eller over internett, som for eksempel Skype. Intervjueren noterer svarene respondentene kommer med under intervjuet, eller tar opp intervjuet med en båndopptaker for deretter å transkribere intervjuet. Alle respondentene vil bli stilt de samme spørsmålene i den samme rekkefølgen. Dersom intervjueren ser det nødvendig stiller vedkommende oppfølgingsspørsmål utenfor intervjuguiden til respondentene (Sekaran & Bougie, 2013, s. 119-120).

Ved å gjennomføre intervjuene personlig gir dette oss fordeler som å tilpasse spørsmålene etter behov, og samtidig sikre oss om at respondentene har forstått spørsmålene vi stiller, ved å repetere eller omformulere spørsmålene. Dersom respondentene føler seg ukomfortable eller stresset kan dette oppdages ved å se på kroppsspråket, for eksempel at de rynker pannen eller lignende. Dette er observasjoner under personlig intervju som er umulig å se dersom intervjuene blir gjennomført via telefon (Sekaran & Bougie, 2013, s. 124).

En av ulempene ved personlig intervju kan være geografiske begrensninger. Dette kan for eksempel være at respondentene befinner seg i en annen by enn intervjuerne og det kan være ressurskrevende å reise rundt for å få et tilstrekkelig antall respondenter. En annen ulempe er at respondentene kan være bekymret for anonymiteten (Sekaran & Bougie, 2013, s. 124). Videre har vi at bruk av personlig intervju er en form for datainnsamling som er svært tidkrevende. Dette gjelder både rekruttering av intervjuobjekter og selve transkriberingen av intervjuene. All informasjonen som vi får under intervjuet skal gjennomgås, analyseres og

tolkes. På den måten kan vi få en bedre forståelse av hvordan revisorene tenker under risikovurderingsprosessen.

Vi laget intervjuguiden på forhånd, og alle respondentene våre fikk de samme spørsmålene i den samme rekkefølgen. Dersom vi mente at svarene vi fikk ikke var helt relevant og/eller at respondentene misforstod spørsmålet omformulerte vi spørsmålet slik at vi fikk respondentene inn på riktig spor.

Vi valgte å sende intervjuguiden til respondentene på forhånd. Dette ble gjort fordi det da var lettere å få tak i respondenter, samt at vi ikke var ute etter å teste om respondentene kunne definisjonen av begrepene. Vi var mer ute etter å få en drøfting omkring hvordan respondentene vurderer de ulike risikoene og forholdene, og vi mener derfor at det faktum at de hadde mulighet til å slå opp definisjoner på forhånd ikke har noen innvirkning på vår konklusjon.

3.1.4 Alternative metodevalg

Andre metoder for datainnsamling som vi også kunne ha benyttet oss av er for eksempel spørreundersøkelse og observasjon av arbeidspapirer. Ved å benytte oss av et spørreskjema kunne respondentene krysset av på det svaralternativet de syntes passet best og deretter kunne vi sammenlignet svarene med de andre svarene (Bryman & Bell, 2011, s. 232-333).

Spørsmålet om personvern hadde heller ikke vært et problem, dersom spørreundersøkelsen hadde vært helt anonym. Det største problemet med å gjennomføre en spørreundersøkelse er å få tak i nok respondenter og å få en valid og reliabel undersøkelse, særlig i den hektiske tiden revisorene er i nå.

Ved å observere og gjennomgå arbeidspapirene til revisor på forskjellige typer revisjonsoppdrag, kunne man analysert hva de gjorde og eventuelt stilt dem spørsmål om hvorfor de har valgt å gjøre det slik. Dette er også en tidkrevende metode, samtidig som det kan være vanskelig å finne/få tak i nok respondenter som er villige til å gi oss innsyn i slike papirer uten at vi måtte inngått en avtale om konfidensialitet og taushetsplikt overfor kunden og andre. En annen grunn til at vi ikke valgte å gjennomføre gjennomgang av arbeidspapirer er at respondentene kunne blitt påvirket i hvilken metode de bruker ved risikovurderingen.

3.2 Populasjon og utvalg

Som nevnt tidligere er formålet med kvalitativ metode å få en bedre forståelse av temaet man ønsker å forske på. For at man skal kunne få en bedre forståelse er det viktig å få tak i respondenter som sitter inne med akkurat den kunnskapen om det temaet som man ønsker å studere (Gripsrud et al., 2010, s. 129).

En populasjon kan defineres som ”summen av alle de undersøkelsesenheterne en ønsker å si noe om” (Gripsrud et al., 2010, s. 129). Det som er spesielt med utvalgene i en kvalitativ undersøkelse er at de ikke er basert på statistiske tilfeldigheter.

For vår problemstilling er populasjonen alle praktiserende registrerte og statsautoriserte revisorer i Norge. Utvalget vårt er blitt gjort ut i fra en vurdering av hva som er mest formålstjenlig i forhold til tidsbegrensning og ressurser. Av dette hensynet er det heller ikke mulig å intervjuer alle revisorer som er registrert hos Finanstilsynet, og vi valgte å kontakte revisorer som var enkelt tilgjengelig i forhold til tid og ressurser.

Når det gjelder utvalgsstørrelsen i semistrukturerte intervjuer bruker man gjerne 5 – 25 respondenter (Johannessen, Tuft & Christoffersen, 2004, s. 79). Vi tok kontakt med 15 revisorer, hvorav ti stykker sa ja til å stille opp. En av revisorene trakk seg før intervjuet ble avholdt og vi endte derfor med ni respondenter. Dette er et akseptabelt antall respondenter for en undersøkelse av dette omfanget. Respondentene representerer store, mellomstore og små revisjonsselskaper.

3.3 Om respondentene

Vi gjennomførte ni semistrukturerte intervjuer. Alle respondentene er praktiserende revisorer med tittelen registrert eller statsautorisert revisor. Arbeidserfaringen strakk seg fra 5,5 år til 32 år. Respondentene satt i stillinger fra manager til partner og oppdragsansvarlig. Fire av de ni respondentene våre kommer fra de store revisjonsselskapene, tre kommer fra mellomstore revisjonsselskaper, en kommer fra et lite revisjonsselskap, mens den siste er frittstående revisor. Begge kjønn er representert i oppgaven, men vi har valgt å ikke identifisere respondentenes kjønn.

Tabellen under gir en oversikt over stilling/tittel, arbeidserfaring og størrelsen på revisjonsselskapet hvor de arbeider.

Respondent	Tittel	Antall års erfaring fra revisjon	Revisjonsselskap
1	Manager, statsautorisert revisor	5,5 år	Stort
2	Partner, statsautorisert revisor	12,5 år	Stort
3	Partner, statsautorisert revisor	32 år	Stort
4	Partner, statsautorisert revisor	26 år	Stort
5	Daglig leder, oppdragsansvarlig, registrert revisor	11 år	Lite/Frittstående
6	Oppdragsansvarlig, registrert revisor	31 år	Mellomstort
7	Daglig leder, oppdragsansvarlig, statsautorisert revisor	11 år	Mellomstort
8	Oppdragsansvarlig, registrert revisor	18 år	Mellomstort
9	Ansvarlig revisor, Partner, statsautorisert revisor	25 år	Lite

Tabell 2 Informasjon om respondentene

Det er finnes ingen klar definisjon på når et revisjonsselskap er lite, mellomstort eller stort.

Vi har derfor valgt å definere og skille størrelsen på revisjonsselskaper slik:

- Stort revisjonsselskap: I Norge er de fem store BDO, Deloitte, EY, KPMG og PwC.
- Mellomstort revisjonsselskap: Revisjonsselskap som har fem eller flere registrerte eller statsautoriserte revisorer, uavhengig om de er oppdragsansvarlig.
- Lite revisjonsselskap: Fire eller færre registrerte eller statsautoriserte revisorer, uavhengig om de er oppdragsansvarlig, samt frittstående revisorer.

3.4 Datainnsamling

I dette delkapitlet vil vi forklare hvordan intervjuene er gjennomført og hvordan vi har ivaretatt personvernet til våre respondenter.

3.4.1 Gjennomføring av intervjuene

Intervjuguide og case ble sendt til respondentene i god tid før intervjuet. Vi gjorde opptak av intervjuet med tillatelse fra respondentene, dette grunnet personvern. Dette ble gjort for at det ikke skulle oppstå misforståelser i etterkant, samt for at samtalen skulle flyte lettere. Vi kom også med oppfølgingsspørsmål under intervjuet dersom det var noe som var uklart. Vi fulgte heller ikke intervjuguiden slavisk, ettersom respondentene på noen av spørsmålene allerede hadde svart på dette i forbindelse med et tidligere spørsmål. Det var også noen spørsmål som overlappet hverandre litt, og da kuttet vi det ene spørsmålet hvis vi mente vi hadde fått et dekkende svar.

Intervjuene ble gjennomført på respondentenes kontor. Ettersom respondentene fikk spørsmål og case på forhånd hadde de mulighet til å forberede seg dersom de ønsket. Det var ikke alle som benyttet seg av denne muligheten, de begrunnet dette med en hektisk periode på jobb. Det var likevel slik at det ikke var noen signifikant forskjell på svarene fra de som hadde forberedt seg og de som ikke hadde.

3.4.2 Personvern

Etter Personopplysningsloven (2000) kommer vi ikke inn under disse bestemmelsene, da vi ikke har noen personopplysninger som kan identifisere respondentene i vår masteroppgave. Lydopptakene som er gjort er utført med diktafonappen på iPhone, transkribert og deretter slettet umiddelbart. Vi har derfor ivaretatt respondentenes personvern på den måten vi mener er best. Alle respondentene har i tillegg samtykket til at intervjuene har blitt tatt opp. Det ble heller ikke sagt personidentifiserende opplysninger når båndopptakeren var på. Vi har utformet intervjuguiden og oppbevart materialet på en slik måte at den oppfyller kravene til å ikke være meldepliktig etter Personopplysningsloven (NSD). Norsk Senter for Forskningsdata (NSD) tilbyr en test på hjemmesiden hvor man kan sjekke om opplysningene som fremkommer vil være meldepliktig. Vi tok testen, og ut fra resultatet tolket vi det slik at

de opplysningene som oppstod under arbeidet med denne oppgaven ikke vil være meldepliktig.

Vi har verken identifisert spesifikke revisorer eller hvilke revisjonsselskaper som har sagt seg villig til å delta i vår studie. Dersom revisorene som deltar selv har valgt å informere kollegaer, eller andre, om deltagelsen, er dette noe som kommer utenfor vår kontroll. Ettersom vi ikke har lagret direkte personidentifiserende opplysninger og vi heller ikke gir disse opplysningene i oppgaven eller andre steder, så mener vi at respondentenes personvern er ivaretatt når de er gitt informasjon om dette på forhånd og i tillegg gitt sitt samtykke.

3.5 Analyse av intervjuene

Allerede når første intervjuet var gjennomført startet vi med transkriberingen. Under transkriberingen har vi forsøkt å skrive ordrett det respondentene sa. Vi har forsøkt å få med alle fyllord som for eksempel ehm og ehh. Har derimot respondenten startet på en setning flere ganger, er det kun den endelige setningen som er blitt tatt med i dokumentet.

Vi transkriberte først alle intervjuene i et dokument hvor revisor 1 var først og til slutt revisor 9. Deretter laget vi et nytt dokument hvor vi limte inn intervjuguiden og la inn svarene fra hver enkelt revisor under spørsmålet. Dette for å gjøre det enklere når vi skulle til med analysen.

Analysen ble gjort ved å sammenligne svarene mot hverandre, og mot teorien vi har presentert i kapittel 2. Vi startet med analysen så snart vi var ferdig med gjennomføringen av intervjuene slik at vi også hadde ikke-verbale tegn, som kroppsspråk og lignende friskt i minne. Resultatene og analysen blir presentert i kapittel 4.

3.6 Reliabilitet og validitet

For at en undersøkelse skal være troverdig, er det viktig at vi vurderer hvor pålitelig (reliabel) og gyldig (valid) svarene i intervjuene er.

Reliabilitet kan defineres som ”i hvilken grad man kan stole på at resultatene er pålitelige” (Gripsrud et al., 2010, s. 52). Det store spørsmålet er derfor om man ved å gjenta undersøkelsen ved bruk av samme metode – eller en annen metode – vil komme frem til

samme resultat. Dersom man ved å gjenta undersøkelsen får samme resultat, vil det si at undersøkelsen har høy reliabilitet (Johannessen et al., 2004, s. 44).

Reliabiliteten i en kvalitativ undersøkelse er forholdsvis lav. Grunnen til det er at man ved en kvalitativ undersøkelse vil kunne påvirke respondentene med vår subjektive måte å tenke på, hvordan vi prater med respondentene og hvordan vi tolker svarene vi får. Det finnes en måte vi kan styrke reliabiliteten i den kvalitative undersøkelsen. Dette kan for eksempel gjøres ved å beskrive hvordan vi har gjennomført intervjuene, samtidig hvilke vurderinger som er gjort (Johannessen et al., 2004, s. 226-227).

Validitet kan defineres som ”hvor godt man måler det som man har til hensikt å måle” (Gripsrud et al., 2010, s. 51). Validitet kan deles inn i intern validitet og ekstern validitet. Intern validitet er troverdighet i det vi ønsker å undersøke. Ekstern validitet handler om det vi finner kan ut kan overføres til andre, altså overførbarhet. Ekstern validitet handler derfor om generalisering. (Johannessen et al., 2004, s. 227-228). Det kan for eksempel være hvordan våre respondenter vurderer risikoen til en virksomhet med påvirkning av interne og eksterne forhold, og om dette vil kunne videreføres til andre praktiserende revisorer som ikke har vært en del av undersøkelsen.

I denne masteroppgaven har målet vært å få en forståelse av hvordan revisor vektlegger eksterne og interne forhold i sin risikovurdering. Resultatene av vår undersøkelse kan ikke generaliseres for hele populasjonen. Tendensen er likevel at revisorene i vår undersøkelse er relativt samstemte.

4. FUNN OG DISKUSJON

I dette kapittelet vil vi presentere funn og materiale fra intervjuene. Vi vil sammenligne svarene fra de ulike respondentene og fremheve eventuelle forskjeller som vi finner. Vi begynner med en gjennomgang av risikovurderingsprosessen. Etter dette går vi videre til en diskusjon omkring de ulike risikobegrepene som benyttes innen revisjon, før vi spør hvordan revisorene vektlegger og vurderer ulike interne og eksterne forhold i forbindelse med risikovurderingen. Vi avslutter med en gjennomgang av caset for å få innsikt i hvordan revisorer gjør vurderinger knyttet til risiko i praksis.

4.1 Risikovurderingsprosessen og risikobegrepene

Vi startet intervjuene med litt generell diskusjon omkring risikovurdering hvor vi blant annet spurte om når respondentene mener det er viktigst å gjøre risikovurderingen, hva de ser på og hvordan de går frem. Videre fortsatte vi med å diskutere de ulike risikobegrepene. Dette gjorde vi for å få en avklaring på hva de ulike revisorene i vår undersøkelse legger i de ulike begrepene, samt hvordan de vurderer disse. Flere av revisorene i vår undersøkelse påpekte at man kanskje ikke har et så bevisst forhold til de ulike begrepene i hverdagen, da de ikke bruker disse begrepene aktivt. For eksempel vil vurderingen av den iboende risikoen ofte være et resultat av den virksomhetsforståelsen revisor har opparbeidet seg, men det er ikke alltid revisor bevisst bruker dette begrepet i forbindelse med risikovurderingen. Det var også slik at revisor 9 ikke følte seg helt trygg på forskjellene mellom de ulike begrepene, og derfor ikke ønsket å svare på de spørsmålene som gikk direkte på dette. Det er likevel slik at de åtte andre revisorene svarte på disse, og vi anser det som tilstrekkelig for å kunne danne oss en mening.

4.1.1 Risikovurderingsprosessen

Som nevnt innledningsvis startet vi med å spørre respondentene om ulike forhold knyttet til risikovurderingsprosessen. Det første vi lurte på var i hvilken fase de selv mener det er viktigst å gjøre risikovurderingen. Alle revisorene i vår undersøkelse sier at det meste av risikovurderingen gjøres i planleggingsfasen, men flere av respondentene sier også at risikovurderingen er en løpende prosess. Revisor 1 påpeker blant annet at ”det dukker opp ting underveis som vi kanskje ikke var klar over i starten, da må vi tilpasse det”. Dette er i tråd med ISA 315 pkt. 31 som konstaterer at dersom det underveis i revisjonsprosessen

dukker opp nye bevis som ikke stemmer overens med de revisjonsbevis revisor opprinnelig baserte sin vurdering på, så skal revisor vurdere risikoen på nytt og endre de planlagte revisjonshandlingene tilsvarende. Revisor 4 er også inne på dette, men sier at ”utgangspunktet er at [risikovurderingen] er det første man starter med etter man har godkjent og akseptert oppdraget”.

Revisor 3 og 8 var de eneste som ikke snakket om risikovurdering som en løpende prosess uoppfordret, men det kan ha sammenheng med måten spørsmålet ble stilt på. Ettersom vi spurte om når det er viktigst å gjøre risikovurderingen så kan vi ikke si at disse respondentene svarte feil, ettersom alle respondentene mente at det var i planleggingsfasen at risikovurderingen er viktigst. Dersom revisor 3 og 8 hadde fått oppfølgingsspørsmål knyttet til endringer underveis i prosessen, så antas det å være sannsynlig at de da hadde kommet inn på at risikovurderingen er en løpende prosess.

Revisor 2 fremhever også viktigheten av å gjøre en grundig risikovurdering i planleggingsfasen for å kunne legge opp en effektiv revisjonsstrategi. Dette er også flere av de andre revisorene inne på. Ved å foreta en grundig risikovurdering i begynnelsen av revisjonsprosessen, er det lettere å få en oversikt over hvilke poster i regnskapet hvor det foreligger størst risiko for vesentlig feilinformasjon. På den måten vil man kunne rette fokuset mot disse postene og dermed få en mest mulig lønnsom revisjon. Det er også slik at ISA 300 pkt. 4 eksplisitt uttaler at ”revisors mål er å planlegge revisjonen slik at revisjonsarbeidet blir utført på en måleffektiv måte”.

Revisor 6 og 9 er også inne på at dersom dette ikke er et nytt oppdrag, så vil ofte risikovurderingen være en overlappende prosess der man bygger på det man har gjort tidligere år. Med det menes at man ved et nytt år ser på vurderingene som ble gjort i fjor, og oppdaterer disse dersom det er behov for det.

Videre spurte vi respondentene hva som er det første de ser på i forbindelse med risikovurdering av en virksomhet. Det følger av ISA 315 pkt. 5 at ”revisor skal utføre risikovurderingshandlinger for å danne grunnlag for å identifisere og anslå risikoer for vesentlig feilinformasjon”. Risikovurderingshandlingene skal i henhold til samme standard bidra til at revisor skaffer seg en forståelse av virksomheten, dens omgivelser og interne kontroll. Det er derfor viktig at revisor begynner med å sikre at han eller hun har en tilstrekkelig forståelse av virksomheten som skal revideres. Alle respondentene utenom

revisor 2,3 og 8 sier at virksomhetsforståelse er viktig. Revisor 2 og 3 nevner dette mer indirekte, mens revisor 8 mener at det er en vurdering av regnskapet som er viktigst å begynne med når man skal vurdere risiko.

Det følger av måten spørsmålet er formulert på at vi ønsket innsikt i hvordan revisorer går frem når de skal foreta en risikovurdering. Revisor 1 svarer at det ofte starter med regnskap og saldobalanse, og at dette brukes for å se hva som finnes av type inntekter, kostnader, eiendeler og gjeld. Også revisor 8 begynner med regnskapet for å identifisere de største beløpene som det første steget i risikovurderingsprosessen. Revisor 3 går rett på en vurdering av den iboende risikoen, og deretter bryter det ned på regnskapslinjer i både resultat og balanse før det gjøres en vurdering av kontrollrisikoen.

De resterende respondentene velger å skille mellom nye og eksisterende kunder når de skulle svare på hvordan de begynner risikovurderingen. For nye kunder kreves det mer arbeid i forbindelse med at revisor skal oppnå den virksomhetsforståelsen som kreves i henhold til ISA 315 drøftet ovenfor. For eksisterende kunder kan man bygge på den virksomhetsforståelsen og kjennskap man fikk til virksomheten ved utførelsen av tidligere revisjon. Det er likevel viktig at revisor følger med, og utfører handlinger som sikrer at tidligere innhentet dokumentasjon fortsatt er gyldig.

Når det gjelder nye kunder så er de fleste opptatt av at det er viktig med virksomhetsforståelse og å skaffe seg informasjon om kunden og nøkkelpersoner i virksomheten. Hvilket er helt i tråd med standarden. Både revisor 7 og 9 nevner at de pleier å bruke Google for å finne ut om det er noen forhold som man bør være obs på. Revisor 5 og 6 nevner også at det er viktig å innhente uttalelse fra tidligere revisor, dette er også et krav i henhold til revisorloven (1999) § 7-2 som sier at ”Før en revisor påtar seg å revidere årsregnskap for en revisjonspliktig skal revisoren be om en uttalelse fra den revisjonspliktiges forrige revisor om hvorvidt det foreligger forhold som tilsier at en ny revisor ikke bør påta seg oppdraget”. Revisor 4 sier at ”utgangspunktet er at man må ha et forhold til det som er spesielt med bransjen, før man videre må skaffe informasjon om kunden og om det er visse forretningsutviklingsmessige preg som kan påvirke”.

Når det gjelder eksisterende kunder, så sier revisor 2 at det er viktig å sjekke om det foreligger noen uventede hendelser eller transaksjoner. Revisor 7 fremhever at revisorer er pliktig til å gjøre en årlig vurdering av forretningsrisikoen, og at de gjør en vurdering på

konkrete risikoområder hvert år. Revisor 6 sier at det er viktig å se på historikken og gjøre en vurdering av integriteten til nøkkelpersoner i virksomheten. Både revisor 2 og 6 er også inne på at de ser på utvikling i egenkapitalsituasjonen og sjekker om det har vært noen egenkapitalendringer i løpet av året som de ikke har fanget opp.

Selv om det foreligger krav i ISA-en om virksomhetsforståelse i forbindelse med risikovurderingen, så er det også stor grad av skjønn involvert i prosessen. Det er derfor viktig at revisor er bevisst på hvordan han eller hun bruker sitt profesjonelle skjønn. Det er likevel slik at respondentene i vår undersøkelse er innom mye av de samme forholdene i svarene sine. Dette kan skyldes at standardene gir mye veiledning knyttet til risikovurdering i revisjon, samt at metodikkprogrammene revisorene bruker er utformet slik at krav i lov, standarder og annet regelverk blir oppfylt ved riktig bruk.

Det siste spørsmålet vi hadde i forbindelse med risikovurderingsprosessen var spørsmål om hvordan revisorene går frem når de skal vurdere risikoen på et oppdrag. Her ønsket vi å finne ut hvordan revisorene tenker når de gjør sine vurderinger, og hva de fokuserer mest på. Revisor 1 fortsatte diskusjonen fra forrige spørsmål og sa at man begynner med regnskap og saldobalanse, før man går videre til å ha møter med virksomheten og gjennomgå ulike prosesser. Da fokuseres det ofte på hvor det kan gå galt i de ulike prosessene, og man gjør en risikovurdering knyttet til dette.

Revisor 4 forklarer at i forbindelse med risikovurderingsprosessen så jobbes det ut i fra 4 dimensjoner. Disse dimensjonene er strategiske beslutninger, forhold knyttet til fortsatt drift, om det er vesentlige endringer innenfor de rammene virksomhetens skal jobbe innunder og til slutt identifisere poster hvor det utøves skjønn, og deretter danne seg en formening om hvordan man skal revidere disse postene. Når det gjelder strategiske beslutninger så snakker revisor 4 om nye forretningsområder, nye markeder, større enkeltinvesteringer og endring av nøkkelpersonell. Det vil si at det er viktig å få med seg og vurdere større endringer i virksomheten når man gjør en risikovurdering. Når det gjelder fortsatt driftsvurderingen, så mener revisor 4 at det er viktig å se om det er endringer i forhold til ting som kan påvirke denne, og kommer med eksempler som endringer i regnskapsloven eller om det er en virksomhet under tilsyn. Når det gjelder den tredje dimensjonen, endringer innenfor de rammene virksomheten skal jobbe under så eksemplifiserer revisor 4 dette med endringer i viktige avtaler. Den siste dimensjonen er knyttet til poster i regnskapet hvor det utøves skjønn og å identifisere de områdene hvor de viktigste estimatene foreligger. Det er viktig å ha

oversikt, vurdere kontrollmiljø og lignende for å kunne gjøre seg opp en mening om hvorvidt det foreligger risiko for at det er feil i estimatene.

Revisor 5,6,7 og 8 mener det er viktigst å begynne med å samle inn informasjon om hva som har skjedd det siste året. De tar opp samtaler med ledelsen som et viktig punkt, samt andre risikovurderingshandlinger knyttet til kartlegging av rutiner og kontroller. Revisor 9 begynner med å se på balansen og ser på de store balansepostene, samt hva som ligger i inntektene.

Som vi ser her velger revisorene i vår undersøkelse litt forskjellig angrepsvinkel når de forklarer hvordan de går frem i forbindelse med risikovurderingen. Det er likevel slik at de også her stort sett er inne på de samme tingene, men i litt forskjellig rekkefølge.

Spørsmålene vi stilte knyttet til risikovurderingsprosessen var relativt åpne, og det var i stor grad opp til respondentene hvordan de ønsket å vinkle svarene sine. Vi så likevel at respondentene i stor grad var innom de samme forholdene, hvilket kan tolkes som at reguleringene knyttet til risikovurdering i ISA-ene står sterkt hos revisorene i vår undersøkelse. På den annen side kan den åpne formuleringen av spørsmålene føre til at svarene blir mer teoretisk, og at respondentene kan ha fokusert på hvordan risikovurderingen skal gjøres i henhold til teorien, fremfor hvordan det faktisk gjøres i praksis.

4.1.2 Forretningsrisiko

I henhold til ISA 315 pkt. 4b defineres forretningsrisiko som ”en risiko som er et resultat av viktige forhold, hendelser, omstendigheter, handlinger eller manglende handlinger som kan ha en negativ innvirkning på enhetens evne til å nå sine mål og gjennomføre sine strategier, eller som et resultat av fastsettelsen av uegnede mål og strategier”.

Det følger av definisjonen at forretningsrisiko handler om at virksomheten ikke når sine mål. Dette var de fleste av våre respondenter inne på. Revisor 2, 3 og 5 sier direkte at forretningsrisiko handler om at virksomheten ikke når sine mål. Revisor 1, 4, 6 og 7 svarer på en slik måte at det tyder på at de har en forståelse av begrepet i samsvar med definisjonen i ISA-en, selv om de ikke sier det på nøyaktig samme måte.

Revisor 3 ser på hva virksomheten driver med, og påpeker at ”hvis det ikke er et marked for det, så er det selvfølgelig høy forretningsrisiko”. Revisor 4 mener forretningsrisiko handler

om ”strategiske og forretningsutviklingsmessige grep [i virksomheten], samt omgivelsene rundt”, hvilket må sies å være i samsvar med definisjonen.

Foruten revisor 9, som ikke ønsket å svare på spørsmålene knyttet til begrepene, var det kun revisor 8 som synes å blande litt begreper. Revisor 8 mener at iboende risiko pluss kontrollrisiko er det samme som forretningsrisiko. Som presentert tidligere i oppgaven er risiko for vesentlig feilinformasjon produktet av iboende risiko og kontrollrisiko. Det er slik at Gulden (2010, s. 127) benytter begrepet forekomstrisiko for risiko for vesentlig feilinformasjon, det kan derfor tenkes at revisor 8 blander begrepet forretningsrisiko med forekomstrisiko. Det er likevel et viktig skille mellom risiko for vesentlig feilinformasjon og forretningsrisiko. Det er nemlig slik at risiko for vesentlig feilinformasjon er risikoen for at *regnskapet* inneholder vesentlige feil, mens forretningsrisiko også inkluderer forhold som ikke nødvendigvis direkte påvirker regnskapet. Det vil si at iboende risiko og kontrollrisiko kan være elementer som inngår i forretningsrisikoen, men det er ikke dekkende for hele begrepet.

Når det gjelder vurderingen av forretningsrisikoen hos en virksomhet så er flere av respondentene inne på at det er viktig med forståelse, både av virksomheten og av bransjen. Revisor 4 sier også at det er viktig å se på ”hvilke typer risiko er det vi har, og er [virksomheten]i stand til å tåle den risikoen som de utsettes for”. Revisor 6 fremhever at det er viktig å få informasjon fra ledelsen, samt kunnskap om marked og bransje som kunden opererer i for å få best mulig oversikt. Dette er i tråd med teorien vi har presentert. Revisor 7 mener det er viktig å skaffe seg en forståelse av virksomhetens egen risikovurderingsprosess, for å dermed kunne identifisere hvilken forretningsrisiko som foreligger.

Revisor 8, som bommet litt på spørsmålet om hva som legges i begrepet forretningsrisiko, klarer likevel å gi et svar på spørsmålet om hvordan forretningsrisiko vurderes som gir et inntrykk av at vedkommende egentlig vet hva det handler om selv om begrepsbruken ikke er helt på plass. Revisor 8 sier nemlig at for å vurdere forretningsrisikoen så må man ”vurdere det totale bildet knyttet til regnskapstall, bransje, personer og kontrollmiljøet”.

Respondentene i vår undersøkelse hadde stort sett god oversikt hva forretningsrisiko er, og flere kom med eksempler på hvordan de vurderer denne under arbeidet med risikovurderingen. Hvordan forretningsrisikoen til en virksomhet som blir revidert vurderes er også i stor grad likt hos respondentene. Ettersom forretningsrisiko handler om det totale

bildet, også forhold som kan sies å være utenfor revisors interesse, virker det som om det er litt forskjeller i hvor mye arbeid revisor legger ned i vurderingen av forretningsrisiko. Det å ha en generell forståelse av virksomheten og bransjen synes å være tilstrekkelig ut fra de svarene vi har fått.

4.1.3 Iboende risiko

ISA 200 pkt. 13n (i) definerer iboende risiko som ”muligheten for at en påstand om en transaksjonsklasse, kontosaldo eller tilleggsopplysning kan inneholde feilinformasjon som kan være vesentlig, enten enkeltvis eller sammen med annen feilinformasjon, før eventuelle tilhørende kontroller tas i betraktning”.

Det følger av definisjonen at iboende risiko er den risiko som ligger naturlig i virksomheten før man tar hensyn til kompenserende kontroller og før revisjonen. Det vil si at revisor ikke kan påvirke denne risikoen, og det nivået revisor vurderer den iboende risikoen å være blir stående. På spørsmål om hva de legger i begrepet iboende risiko, svarer alle uten revisor 2 i samsvar med definisjonen.

Revisor 3 sier blant annet at ”iboende risiko er risikoen for at noe kan gå galt uten at kontrollene har noen innvirkning”. Revisor 4 definerer iboende risiko som ”hvilke feil er det som kan oppstå før du iverksetter kompenserende tiltak eller kontroller”..

Revisor 2 svarer at iboende risiko ”går litt på om regnskapslinjer er feil”. Iboende risiko er for så vidt risiko for at det foreligger feil i regnskapet, men det er likevel viktig å få frem at iboende risiko er før man tar hensyn til kontroller og at den ligger naturlig i virksomheten som følge av hva virksomheten driver med.

Når det gjelder spørsmålet knyttet til hvordan revisorene vurderer den iboende risikoen så mener de fleste revisorene at det er viktig med virksomhetsforståelse. Revisor 2 utdyper dette med å si at det er viktig å ha forståelse for ”hva de driver med og hvordan de håndterer virksomheten, hvordan de organiserer seg og hvordan de er finansiert”. Revisor 4 er også inne på finansiering av virksomheten, og nevner også at det er viktig med bransjeforståelse. Revisor 8 mener at ”vurdering av den iboende risikoen er basert på erfaring og kjennskap til ulike bransjer”.

Revisor 6 derimot mener at ved en vurdering av den iboende risikoen så må man få best mulig oversikt over de interne kontrollrutinene. Det er slik at de interne kontrollene skal fange opp og korrigere feil som følge av den iboende risikoen, men man kan ikke gjøre en fullstendig vurdering av den iboende risikoen på bakgrunn av de interne kontrollene. Dette fordi de interne kontrollsystemene ikke vil være i stand til fange opp og korrigere alle feil som kan som følge av den iboende risiko.

Av det ovenstående følger det at revisorene i vår undersøkelse har god forståelse av begrepet iboende risiko. Det er likevel slik at de velger ulike angrepsvinkler i forbindelse med vurderingen av en virksomhets iboende risiko. De fleste respondentene er inne på virksomhetsforståelse, men det er også noen som mener det er viktig å begynne med bransjeforståelse. Det er også noen av revisorene som mener at iboende risiko og kontrollrisiko ofte flyter litt over i hverandre. Dette følger av definisjonen til iboende risiko, altså om det er vesentlig feilinformasjon før kontroller tas i betraktning.

4.1.4 Særskilt risiko

ISA 315 pkt. 4e definerer særskilt risiko som ”en identifisert og anslått risiko for vesentlig feilinformasjon som etter revisors skjønn krever en spesiell revisjonsmessig oppmerksomhet”.

Særskilt risiko er risiko knyttet til forhold som krever særlig oppmerksomhet. Det er ofte poster som er gjenstand for skjønnsmessige vurderinger, estimer, poster hvor det er økt risiko for misligheter, komplekse transaksjoner og lignende.

Vi startet også her med å spørre respondentene om hva de legger i begrepet særskilt risiko. Alle revisorene i vår undersøkelse hadde en forståelse av dette begrepet som samsvarer med definisjonen i ISA-en. Revisor 3 og 8 påpeker også at det er enkelte poster hvor man per definisjon alltid skal ha særskilt risiko, nemlig vedrørende inntekter og misligheter, og man må argumentere godt hvis man skal parkere særskilt risiko på disse områdene. Revisor 2, som jobber i et stort revisjonsselskap kommenterer at særskilt risiko er noe de har stort fokus på.

Revisor 1 peker på at bruk av særskilt risiko ofte brukes på områder hvor det kreves mer revisors skjønn, altså poster som er spesielt utfordrende, skjønnsmessige vanskelig eller store beløp. Revisor 2 er også inne på dette og sier at det er viktig å identifisere og anslå disse

risikoene ved bruk av skjønn, og at der man har identifisert særskilt risiko må man sette inn støtet i revisjonen. Det er derfor viktig at revisor er bevisst sitt profesjonelle skjønn, og bruker sin kompetanse, kunnskap og erfaring i sine vurderinger.

Når det gjelder spørsmålet om vurdering av særskilt risiko så sier revisor 1 at det oftest brukes på skjønnsmessige vurderinger fra virksomheten, ofte kombinert med at det er store beløp. Revisor 2 fremhever at det også her går mye på virksomhetsforståelse, og at det ligger i bunn for all risikovurdering. Revisor 5 sier at det ofte kan være transaksjoner med nærstående, og estimatposter som kan bli gjenstand for særskilt risiko og som dermed må vurderes nærmere.

Revisor 4 mener at det ofte er typisk spesielle hendelser eller engangshendelser hvor det ikke er etablert et godt kontrollmiljø for prosessen at det vil være aktuelt med særskilt risiko. Dette fordi det ofte er etablert gode kontrollmiljøer på det som skjer oftere/daglig. Det er likevel slik at dersom revisor 4 observerer at de mister kontrollen, så kan også daglige prosesser være gjenstand for særskilt risiko.

Dersom revisor har identifisert en risiko som særskilt risiko, skal han eller hun utføre test av kontroller som skal søke å redusere den særskilte risikoen. Det er likevel slik at dersom en risiko blir definert som særskilt risiko, så vil ikke test av kontroller være tilstrekkelig for å oppnå betryggende sikkerhet. Derfor må revisor alltid utføre substanskontroller knyttet direkte til den særskilte risikoen (Eilifsen et al., 2014, s. 113). Det var ingen av våre respondenter som direkte påpekte dette, men det kan skyldes måten spørsmålet var formulert på. Det er også slik at alle respondentene sier at de setter økt fokus på disse på disse postene, og i det vil det være naturlig at de også mener substanshandlinger.

Vi ser at revisorene i vår undersøkelse har god kontroll på begrepet særskilt risiko, og vi sitter igjen med en oppfatning av at dette er noe alle revisorene er opptatt av, og bruker aktivt. Det er likevel slik at for å nå ISA-enes krav om en måleffektiv revisjon, så er det viktig at revisorer bruker sitt profesjonelle skjønn for å avgjøre hva som er særskilt risiko og hva som ikke er det. Dette fordi at dersom man har definert en risiko som særskilt, så kreves det mer arbeid for å oppnå betryggende sikkerhet.

4.1.5 Kontrollrisiko

ISA 200 pkt. 13n (ii) definerer kontrollrisiko som ”risikoen for at feilinformasjon som kan forekomme i en påstand om en transaksjonsklasse, kontosaldo eller tilleggsopplysning og som kan være vesentlig, enten enkeltvis eller sammen med annen feilinformasjon, ikke forhindres eller avdekkes og korrigeres i rett tid av enhetens interne kontroll”.

Kontrollrisiko handler altså om hvor godt virksomhetens interne kontrollsystemer klarer å fange opp, avdekke og korrigere vesentlige feil til riktig tid. Ved en vurdering av kontrollrisiko må revisor se på virksomheten som revideres og opparbeide seg en kunnskap og en forståelse for hvordan kontrollmiljøet er og hvordan kontrollsystemene fungerer. Da er vi igjen inne på dette med virksomhetsforståelse. Alle respondentene våre svarte på en måte som samsvarer med definisjonen i ISA-en og utviste en god forståelse for hva kontrollrisiko er og hva det handler om.

Når det gjelder spørsmålet knyttet til vurdering av kontrollrisikoen, så er alle revisorene utenom en i vår undersøkelse inne på at det handler om å kartlegge og vurdere etablerte kontroller i virksomheten. Videre må revisor teste om disse kontrollene faktisk fungerer slik de er ment å fungere i praksis. Enkelte av respondentene er også inne på viktigheten av å ha en god dialog med ledelsen og andre nøkkelpersoner i denne prosessen.

Ved vurdering av kontrollrisikoen så vi store forskjeller mellom store og mellomstore/små revisjonsselskaper. Det er slik at revisorene 1,2,3 og 4, som alle jobber i store revisjonsselskaper, er veldig opptatt av å vurdere virksomhetens interne kontroller og teste disse. Blant respondentene i vår undersøkelse som jobber i mellomstore/små revisjonsselskaper er det flere av de som påpeker at de stort sett har mindre kunder hvor det ofte er mindre formaliserte rutiner som ikke er mulig eller hensiktsmessig å teste. Dette påpeker både revisor 5 og revisor 7 som jobber i henholdsvis i lite og mellomstort revisjonsselskaper. De sier også at i lys av manglende interne kontroller så blir god dialog med ledelsen desto viktigere.

Revisor 8, som jobber i et lite revisjonsselskaper sier at ved en vurdering av kontrollrisiko så må man kartlegge de interne kontrollene og interne kontrollhandlingene, så kan man fastsette kontrollrisikoen ut i fra det. Revisor 8 kommer ikke inn på at de interne kontrollene også må testes for å kunne gjøre en vurdering. Det er viktig for en revisor å teste at kontrollene faktisk fungerer for å kunne konkludere på kontrollrisikoen. Det antas likevel at dersom revisor 8

hadde blitt spurt hva vedkommende tenker i forbindelse med test av kontroller så hadde det nok kommet frem at det er viktig.

Revisor 2 mener også at ”mange norske selskap kanskje ikke har så gode rutiner som vi revisorer kanskje skulle ønske”. Dette er også noe som må hensynstas i forbindelse med vurderingen av kontrollrisikoen. For at revisorene skal kunne bygge på kontrollene i forbindelse med revisjonen så må de være tilstede, og fungere slik de skal.

Alle revisorene i vår undersøkelse hadde god forståelse av begrepet kontrollrisiko, men her så vi tydelige forskjeller når det gjelder vurderingen av kontrollrisikoen. På grunn av kundenes størrelse så er det ofte mer viktig og mer omfattende vurdering av kontrollrisiko i de store revisjonsselskapene som har større kunder enn de mindre revisjonsselskapene.

4.1.6 Risiko for vesentlig feilinformasjon

ISA 200 pkt. 13n definerer risiko for vesentlig feilinformasjon som ”risikoen for at regnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon før det revideres”. Risiko for vesentlig feilinformasjon består av to faktorer, iboende risiko og kontrollrisiko.

De fleste revisorene i vår undersøkelse setter begrepet *risiko for vesentlig feilinformasjon* i sammenheng med vesentlighetsbegrepet, dette ved at vesentlig feilinformasjon kan føre til at brukerne av regnskapet endrer sine beslutninger. Som vist i kapittel 2.10, har vi en sammenheng mellom risiko og vesentlighet, og ettersom vesentlighetsbegrepet handler om størrelsen på feilinformasjon som er egnet til å endre brukernes beslutning, er det naturlig at respondentene våre setter risiko for vesentlig feilinformasjon i sammenheng med vesentlighetsbegrepet. Revisor 1, 4, 6 og 7 trekker frem brukerne av regnskapet i sine svar, mens revisor 3 og 5 snakker om vesentlighetsgrensen uten å nevne brukerne. Det er likevel rimelig å anta at revisor 3 og 5 vet at vesentlighetsgrensen settes ut fra brukernes perspektiv med hensyn til hvor stor feil som er egnet til å endre brukernes beslutninger.

Revisor 4 sier blant annet at ”vesentlig feilinformasjon oppstår i den grad det er en beslutningstaker som bruker regnskapet som grunnlag for sin beslutning, endrer sin beslutning som følge av at det er feil i regnskapet”. Revisor 3 sier at risiko for vesentlig feilinformasjon er risikoen for at ”det kan oppstå feil som er høyere enn vesentlighetsgrensen”.

Revisor 8 blander begrepene litt her og mener at risiko for vesentlig feilinformasjon er det samme som revisjonsrisiko. I teorien så er revisjonsrisiko sammensatt av risiko for vesentlig feilinformasjon, som igjen består av iboende risiko og kontrollrisiko, og oppdagelsesrisiko. Det vil si at revisor 8 ved å definere risiko for vesentlig feilinformasjon som revisjonsrisikoen, ikke tar hensyn til revisors oppdagelsesrisiko som er det siste leddet i funksjonen for revisjonsrisiko.

Når det gjelder vurderingen av risiko for vesentlig feilinformasjon, så er flere av revisorene igjen inne på at det er viktig med virksomhetsforståelse. Revisor 4 mener det først og fremst handler om brukerne av regnskapet og at revisor ”må gjøre seg en subjektiv vurdering av hva som tilsier at ting er vesentlig feil i regnskapet”. Ved å fokusere på hva brukerne oppfatter som vesentlig feilinformasjon, så tar man utgangspunkt i de viktigste elementene i regnskapet og lager en revisjonsstrategi etter dette.

Revisor 3 mener risiko for vesentlig feilinformasjon blir påvirket av iboende risiko og kontrollrisiko, hvilket er helt i tråd med teorien. Revisor 3 kommer også inn på at vesentlighet vil ha betydning for risiko for vesentlig feilinformasjon. Med dette menes at den vesentlighetsgrensen som er satt vil være avgjørende for at en feil vil vurderes som vesentlig for regnskapet.

4.1.7 Revisjonsrisiko

ISA 200 pkt. 13c definerer revisjonsrisiko som ”risikoen for at revisor gir uttrykk for en uriktig mening i revisjonsberetningen når regnskapet inneholder vesentlig feilinformasjon”. Revisjonsrisikoen består av elementene risiko for vesentlig feilinformasjon og oppdagelsesrisikoen.

Når det gjelder spørsmålet om hva respondentene våre legger i begrepet revisjonsrisiko så svarer alle, foruten revisor 8 som blandet begrepet sammen med risiko for vesentlig feilinformasjon, at det er risikoen for at revisjonen ikke avdekker de feilene som er i regnskapet. Revisor 4 sier at man ”samler opp de feilene man finner, så gjøres en samlet vurdering om dette medfører at regnskapet ikke er rett”. Revisor 4 påpeker også at det er viktig å få ting endret og korrigert underveis slik at regnskapet faktisk er innenfor det man oppfatter som et regnskap uten vesentlige feil.

Revisor 8 som blander revisjonsrisikoen med risiko for vesentlig feilinformasjon påpeker at selv om vedkommende mener det er det samme, så kan det være at det ikke stemmer med teorien. Dette kan ha sammenheng med at revisor 8 jobber i et lite revisjonsselskap, og revisor 7, som jobber i et mellomstort revisjonsselskap, påpeker: ”De færreste på vår størrelse bruker egentlig [revisjonsrisikomodellen]. Den brukes, men man gjør det ikke like bevisst”

Når det gjelder spørsmålet knyttet til hvordan respondentene vurderer revisjonsrisikoen så snakker revisor 2, 4 og 5 om at det handler om å gå tilbake og se hva man har gjort og gjøre en vurdering på om hvorvidt dette er tilstrekkelig i forhold til å underbygge revisjonsberetningen. Flere av respondentene påpeker at det er en løpende vurdering som også gjøres underveis i revisjonen. Revisor 6 mener vurdering av revisjonsrisikoen handler om å gjøre ”en totalvurdering av den informasjonen man har innhentet og de kontrollene som er gjort for å minimere risikoen”.

Revisor 3 setter også revisjonsrisikoen i sammenheng med vesentlighetsgrensen, og påpeker at alt henger sammen. Revisor 3 sier videre at ”vi har en vesentlighetsgrense, vi tester oss ned til den og da skal jo revisjonsrisikoen være lav”. Dette er i tråd med teorien. Ettersom revisor ikke kan konkludere på et regnskap med absolutt sikkerhet på grunn av revisjonens iboende begrensninger, så vil vesentlighetsgrensen være et viktig hjelpemiddel for å kunne konkludere med betryggende sikkerhet på at regnskapet er uten vesentlige feil og dermed skal være revisjonsrisikoen lav.

Av det ovenstående følger det at respondentene i vår undersøkelse er relativt samstemte om hva begrepet revisjonsrisiko innebærer, samt hvordan de vurderer denne risikoen.

4.2 Respondentenes svar om hvordan interne forhold påvirker

Ved å spørre respondentene om interne forhold, ønsket vi å få en vurdering av hvilke forhold de vektlegger innad i organisasjonen. Det vi legger i interne forhold er ting som regnskap, personer, organisasjonsstruktur og lignende. Vi valgte en åpen formulering på spørsmålet slik at respondentene selv kunne fremheve hvilke forhold de selv pleier å fokusere på.

Vi valgte først å spørre om hvilke interne forhold de synes er viktigst for vurderingen av risiko, før vi deretter spurte hvor avgjørende interne forhold er for risikovurderingen. Dette

fordi vi ønsket først en drøfting omkring ulike interne forhold, før vi deretter fikk en vurdering av hvor viktig respondentene mener disse forholdene er.

Når det gjelder hvilke interne forhold som blir ansett som viktig var det et stort flertall av respondentene våre som trakk frem kontrollmiljø og integritet hos ledelse/ansatte. Hele syv av våre ni respondenter trakk frem dette som de viktigste forholdene. Revisor 4 trekker frem at et godt kontrollmiljø ”sier også noe om hvilke personer du har med å gjøre, hvordan type integritet de har”. Dette tyder på at det er en oppfatning om en sammenheng mellom kontrollmiljø og integritet. Selv om de andre respondentene ikke har vært like direkte, så er det flere som argumenterer i samme retning. Revisor 3 sier blant annet i forbindelse med vurderingen av kontrollmiljøet at ”hvis det er en bedrift med bra kontrollmiljø, kompetanse og gode kontrollrutiner, så skal det jo egentlig gå bra”. Revisor 9 mener også at ”integriteten og tilliten ligger som en paraply over hele biten”. Det inntrykket vi har fått fra flertallet av respondentene er at kontrollmiljø og integritet er avgjørende for vurderingen av risiko knyttet til interne forhold innad i virksomheten som skal revideres.

For revisor 2 var det forhold knyttet til regnskap som ble ansett som det viktigste. Revisor 2 trakk først og fremst frem finansiering, endringer i regnskapet fra forrige år og uventede tall i regnskapet/saldobalansen. Det ble ikke foretatt en vurdering av andre mulige interne forhold i dette intervjuet. Flere av de andre respondentene våre kom også inn på vurdering av regnskapet underveis i diskusjonen, både revisor 6,7,8 og 9 sier at de gjør en vurdering av regnskapet i forbindelse med vurdering av interne forhold hos virksomheten.

Når det gjelder spørsmålet knyttet til hvor avgjørende de interne forholdene er for vurderingen av en virksomhets risiko, så mente alle respondentene at dette var viktig. Det er likevel noen av revisorene som har pekt på ulike forhold som kan ha betydning for hvor avgjørende det er.

Revisor 7 mener at spørsmålet om hvor avgjørende interne forhold er for risikovurderingen er et vanskelig spørsmål å svare på, fordi det er avhengig fra kunde til kunde. Revisor 7 påpeker at ”i et lite investeringsselskap med minimalt med drift vil det ikke foreligge kontrollmiljøer i det hele tatt, mens i en større bedrift med mye komplekse og vanskelige transaksjoner ville jeg vektlegge [interne forhold] høyt”. På dette spørsmålet merket vi oss et skille mellom de store og de mellomstore/små revisjonsselskapene. Dette skyldes at de mellomstore/små revisjonsselskapene ofte har mindre kunder, hvor det gjerne ikke er like mye fokus på

kontrollmiljø som det er i store og komplekse virksomheter. Respondentene fra de store revisjonsselskapene var i utgangspunktet helt klar på at dette var avgjørende, men revisor 1 og 4 kom likevel inn på at det også var litt avhengig av størrelsen på virksomheten. Dette fordi det i mindre virksomheter kan være et manglende kontrollmiljø, slik som også revisor 7 var inne på.

Vi kan ut i fra dette se at det er en sammenheng mellom vurdering av kontrollrisiko og betydningen av interne forhold i forbindelse med risikovurderingen. Revisorene i de store revisjonsselskapene var veldig opptatt av kontrollrisikoen, og det er også de som mener at interne forhold er mest avgjørende. Kontrollrisikoen bygger på virksomhetens interne kontrollrutiner, og er derfor en viktig komponent knyttet til vurderingen av interne forhold i virksomheten.

Det var også flere som trakk frem at det er viktig med tillit til menneskene i virksomheten og integriteten til ledelsen i forbindelse med vurdering av interne forhold. Revisor 6 vurderer interne forhold som forholdsvis avgjørende fordi ”følelsen du får fra selskapet, og den integriteten du mener ledelsen har” er viktig for risikovurderingen. Dette er viktig i forhold til at revisor skal utøve profesjonelt skjønn og inneha en profesjonelt skeptisk holdning under arbeidet med revisjonen. En revisor som er bevisst på dette vil kunne gjøre en vurdering av tillitt og integritet i samsvar med standardene.

Når det gjelder interne forhold i en virksomhet kan vi derfor si at det er veldig viktig for revisorene i vår undersøkelse å ha tillitt til de menneskene man har med å gjøre. Tendensen i svarene er at det er det menneskelige som teller mest, da det blir veldig vanskelig å gjøre en effektiv revisjon dersom revisor ikke har tillitt til de menneskene de har med å gjøre.

4.3 Respondentenes svar om hvordan eksterne forhold påvirker

Ved å spørre respondentene om eksterne forhold, ønsket vi å få en vurdering av hvilke forhold de vektlegger utenfor organisasjonen. Det vi legger i eksterne forhold er alt som skjer utenfor virksomheten, det kan være bransjemessige forhold, konjunkturer i økonomien, valutakurser, rentenivåer og lignende. Vi valgte en åpen formulering av spørsmålet, slik at respondentene selv kunne fremheve hvilke forhold de fokuserer på.

Vi valgte først å spørre om hvilke eksterne forhold de synes er viktigst for vurderingen av risiko, før vi deretter spurte hvor avgjørende eksterne forhold er for risikovurderingen. Dette fordi vi ønsket først en drøfting omkring ulike eksterne forhold, før vi deretter fikk en vurdering av hvor viktig respondentene mener disse forholdene er.

Når det gjelder vurderingen av hvilke eksterne forhold våre respondenter anser som viktigst så var alle revisorene i vår undersøkelse rimelig samstemte om at det var viktig å vurdere bransje og markedsmessige forhold. Noen av respondentene tok også opp dette med medieomtale, og at negativ omtale kan gjøre at virksomheten får problemer for eksempel i forhold til kunder og leverandører.

Revisor 2 mener at ”det er jo særlig utviklingen i bransjen, og utviklingen i samfunnet generelt” som er viktig å se på. Revisor 2 fokuserte på at nå som det har vært litt dårligere tider med lavere oljepris så er det økt fokus på for eksempel gamle kundefordringer i revisjonen, ”har kundene betalingsevne?”.

Både revisor 5 og 9 var opptatt av at de selv måtte ha kompetanse om bransjen for at de skulle ta på seg et oppdrag, slik at de kunne gjøre en riktig risikovurdering. Dette er også et krav i henhold til Den norske Revisorforenings regler om etikk (2008) pkt. 100.4 (c) som fastslår at revisor er ”forpliktet til å løpende oppdatere sin faglige kunnskap og sine ferdigheter på det nivået som er nødvendig for å sikre at klienten [...] mottar en profesjonell tjeneste”. Flere av de andre revisorene var også inne på dette i forbindelse med at de er opptatt av å ha tilstrekkelig bransjekunnskap og bransjeforståelse.

Når det gjelder spørsmålet om hvor mye eksterne forhold utenfor virksomheten påvirker risikovurderingen, så er det litt delte meninger blant respondentene. De fleste er enig om at det vil jo påvirke, men det er likevel varierende hvor mye det påvirker. Revisor 4 mener eksterne forhold er helt avgjørende, og begrunner dette med at hvis du ikke har ”kunnskap om det som skjer utenfor, så bommer du på risikoen”. Vedkommende mener videre at bransjekunnskap avgjørende for å forstå virksomheten man reviderer. På den annen side mener revisor 8 at eksterne forhold ikke er avgjørende, fordi ”det kan kompenseres med interne forhold”. Mens de andre revisorene fra små/mellomstore revisjonsselskaper mener det ofte er viktigere å vurdere eksterne forhold på grunn av manglende interne kontrollrutiner, ser vi at revisor 8 mener det motsatte. Det kan ha sammenheng med revisor 8 sin erfaring og

kundeportefølje som gjør at vedkommende mener at det er interne forhold som er avgjørende for risikovurderingen.

De andre revisorene er litt mindre bestemt i sine svar. Flere av respondentene mener det vil variere mye ut fra hva slags virksomhet det er snakk om og hvilken bransje de opererer i. Revisor 3 trekker blant annet frem at ”muligheten for kapital, finansiering, rentenivå og valuta” vil ha betydning dersom virksomheten er sårbar for endringer innenfor noen av disse områdene.

Dermed har vi at eksterne forhold også er viktig for risikovurderingen av en virksomhet. Flere av revisorene mener det er de interne forholdene som er viktigst, men det er likevel viktig å vurdere og analysere de eksterne forholdene for å få med seg hele risikobildet og dermed kunne legge opp en effektiv revisjonsplan.

4.4 Respondentenes svar på caset

Når det gjelder spørsmålene knyttet til caset har vi delt de opp slik at vi først får en vurdering omkring regnskapet, før vi deretter beveger oss videre til å diskutere andre forhold i og rundt selskapet. Deretter blir spørsmålene mer rettet mot hvordan respondentene våre vil vurdere de ulike risikobegrepene knyttet til dette selskapet, og hva de vil fremheve som de største risikomomentene. Også her har vi valgt å benytte oss av relativt åpne spørsmål slik at respondentene selv kan ta opp de forhold som de mener det er viktigst å fokusere på. Til slutt har vi avslørt at caset er basert på et ekte selskap og gitt respondentene mulighet til å gjette hvordan de tror det har gått.

Respondentene våre fikk tilsendt case og tilhørende regnskap i forkant av intervjuet, og hadde derfor mulighet til å forberede seg dersom de ønsket dette. Det er likevel slik at intervjuene ble gjennomført i en travel periode for revisorer, og det var derfor ikke alle som hadde benyttet seg av denne muligheten. Vi merket ikke noen vesentlig forskjell i svarene fra de som hadde forberedt seg og de som ikke hadde forberedt seg, da de fleste i løpet av diskusjonen gjorde en vurdering av flere av de samme punktene.

4.4.1 Vurdering av regnskapet

Når det gjelder hvordan våre respondenter vurderer regnskapet er alle revisorene foruten revisor 2 og 8 raskt ute med å påpeke de finansielle anleggsmidlene. Det er oppgitt i caset at

de finansielle anleggsmidlene er 95 MNOK av en balansesum på 100 MNOK. Det er også oppgitt i caset at de finansielle anleggsmidlene består av 27 MNOK aksjer i datterselskaper og 68 MNOK lån til foretak i samme konsern. Alle revisorene som snakker om de finansielle anleggsmidlene er også enig om at de må se på regnskapene til datterselskapene for å gjøre en risikovurdering her. Revisor 5 mener vurderingen blir gjort litt i blinde når vedkommende ikke kan se regnskapet til datterselskapene, da det er viktig for å kunne avgjøre verdien på aksjene og godheten av fordringene.

Videre kommer flere av revisorene inn på den immaterielle eiendelen, som består av utsatt skattefordel på 4,6 MNOK. Flere av revisorene uttrykker bekymring for om hvorvidt selskapet kan gjøre seg nytte av denne fordelene, da det i denne typen selskap ofte er, som revisor 4 påpeker, salg av aksjer som skaper inntekter og dette er skattefritt. Revisor 3 påpeker også at ”hvis man ikke hadde bokført skattefordelen så hadde jo egenkapitalen vært tapt”. Dette er også revisor 4 og 5 inne på. I diskusjonen vedrørende den utsatte skattefordelen er det flere av revisorene som lurer på hvorfor dette ikke er dekket ved hjelp av konsernbidrag eller utbytte fra datterselskapene. Revisor 7 mener dette tyder på at ”det er noe riv ruskende galt med inntjeningen i konsernet som helhet”. Flere av revisorene påpeker at eiendomsmarkedet i Norge har vært bra de siste årene, og synes det virker merkelig at det i et så stort eiendoms konsern ikke er gitt konsernbidrag eller utbytte for å dekke underskuddet i morselskapet.

Revisor 2 noterte seg først og fremst at egenkapitalen var ganske lav i forhold til gjelden, og at egenkapitalen har blitt redusert i løpet av to årene som respondentene fikk forelagt. Videre sier vedkommende at ”de har en positiv utvikling i resultat, men kanskje ikke positiv nok”. Revisor 2 drøfter også litt rundt vedrørende hvor selskapet er i livssyklusen, og at et slikt resultat som foreligger her kan være greit dersom selskapet er nystartet, men at det ville være mer bekymringsverdig dersom selskapet har holdt på en stund.

Vurdering av regnskapet faller innunder interne forhold i forbindelse med risikovurderingen. Når det gjelder de finansielle anleggsmidlene, så er det kontrollrisikovurderingen som er mest sentralt. Revisor må kontrollere hvorvidt selskapet har etablert interne kontrollrutiner for å sikre at konsernfordringer skjer på markedsmessige vilkår, og kontrollere om disse kontrollrutinene blir fulgt.

De fleste av respondentene i undersøkelsen vår er stort sett inne på de samme postene, og gjør relativt like vurderinger. Dette gjelder særlig knyttet til de finansielle anleggsmidlene og den immaterielle eiendelen. Alle revisorene er enig om at det er flere forhold i regnskapet som tilsier høyere risiko i utgangspunktet. Svarene som ble gitt samsvarte også i stor grad med hva vi forventet på forhånd.

4.4.2 Vurdering av tilleggsinformasjon

Med tilleggsinformasjon så mener vi den informasjonen som er oppgitt i caset utenom regnskapet. Vi har tatt med reelle faktaopplysninger, samt opplysninger som er gjenstand for subjektive vurderinger. Vi tok blant annet med at revisoren oppfattet ledelsen i Eiendom AS som profesjonelle og ordentlige folk med høy integritet. Flere av revisorene var inne på at den oppfatningen ikke stemte helt overens med opplysningene som fulgte videre i caset. Dette var vi klar over på forhånd, og det ble gjort bevisst slik at vi skulle få en diskusjon omkring dette. Mer inngående drøfting rundt dette forholdet følger i kapittel 4.4.3.

De fleste revisorene var raskt ute med å konstatere at her er det flere faresignaler som de reagerer på. Når det gjelder de negative avisoppslagene så mener revisor 1 at vedkommende hadde blitt ganske skeptisk av å lese disse oppslagene, og at dette er klienter man ikke har lyst til å få inn. Revisor 9 derimot, mener det er viktig at ikke mediene skal bestemme hvem man skal ha som kunder. Revisor 9 mener derfor at der hvor det forekommer slike oppslag, så bør man heller ha en samtale med klienten for å finne ut om det eventuelt er noe hold i innholdet i disse negative avisartiklene.

Negative medieoppslag er et eksternt forhold i risikovurderingen. Dette vil være en del av den iboende risikovurderingen, og revisor må kontrollere hvorvidt man kan se konsekvenser av medieoppslagene, og om selskapet takler disse oppslagene på en hensiktsmessig måte. Det er også viktig for revisor å være bevisst sin profesjonelle skepsis i forhold til medieoppslag, ettersom det ikke alltid er den hele sannheten som kommer frem i en avisartikkel. Vi ser likevel at flertallet av revisorene mener at slike negative avisoppslag vil øke skepsisen knyttet til selskapet.

Revisor 3 og 4 er opptatt av forholdet til underleverandøren, og revisor 3 konstaterer at ”man kan ikke bare skyld på leverandøren, man har et ansvar selv også [når det gjelder moms og sosial dumping]”. Revisor 4 påpeker at man som revisor har plikt til å rapportere i henhold til

hvitvaskingsloven (2009) til ØKOKRIM dersom man skulle identifisere slike forhold, og fortsetter med at dette forholdet til underleverandøren vil være en vesentlig del av risikovurderingen. Forholdet til underleverandøren er også et eksternt forhold revisor må ta med i vurderingen sin. Dette er ikke et forhold som går direkte på risikovurderingen knyttet til selskapet, men det er likevel slik at selskapet må være bevisst på sitt samfunnsansvar, og revisor har også ansvar for å rapportere til ØKOKRIM dersom det foreligger mistanke om at det foregår straffbare handlinger.

Videre sier revisor 3 at vedkommende sitter igjen med en følelse av at det kan være verdier som er oppblåst og det kan foreligge regnskapsmanipulasjon på grunn av forholdet knyttet til den utstrakte bruken av kreditnotaer. Også revisor 2 mener dette forholdet er bekymringsverdig, og sier at det vil være viktig å vurdere om ”det de betaler ut til leverandøren er kanskje ikke reelt?”. Her må revisor da gjøre en vurdering og testing av selskapets interne kontroller for å finne ut hvorvidt de interne kontrollsystemene fungerer og er i stand til å fange opp forsøk på regnskapsmanipulasjon og om fakturaene som blir utstedt faktisk er reelle.

Revisor 4 mener også risikoen her er størst i forhold til at du reviderer et selskap som kanskje ikke opererer innenfor det som er lover og regler, og at man dermed også har en plikt til å rapportere til ØKOKRIM dersom det er aktuelt. Revisor 4 er også inne på at ettersom selskapets gjeld i sin helhet er til andre selskaper innad i konsernet, så er mangelen på medkontrahenter også en risiko. Revisor 4 sier at ”[dette] er en indikasjon på at her er kanskje få interessenter, og det gjør at du samtidig ikke er så eksponert for innsyn”. Det at det bare foreligger gjeld og fordringer til selskaper innad i konsernet vil være en iboende risiko knyttet til selskapet. Som nevnt tidligere er den iboende risiko den risiko som finnes naturlig i virksomheten, og det er ikke noe revisor kan gjøre for å påvirke denne. Det vil si at dersom revisor vurderer at den iboende risikoen knyttet til konsernfordringer og –gjeld så må han eller hun utføre flere handlinger for å oppnå betryggende sikkerhet for at fordringer og gjeld er korrekt.

Revisor 4 er også inne på saken med kafebestyreren, og mener dette er en ”indikasjon på at det er noe mer enn det som tilsynelatende virker som en helt grei virksomhet”. Revisor 4 fortsetter med at her kan det være forhold som strider med både selskapsretten og regnskapsmessige formål. Også revisor 3 og 5 mener dette er forhold som gir en økt risiko.

Revisor 5 mener at opplysningen vedrørende at ledelsen fremstår som profesjonelle og ordentlige kan være en risiko i seg selv når man ser det i sammenheng med resten av informasjonen. Dette fordi at ”hvis man tror det kan være misligheter, og du oppfatter ledelsen som veldig profesjonelle og kompetente, så vil de jo lett kunne skjule det for deg”. Dette er en risiko for vesentlig feilinformasjon i regnskapet, dersom man har inntrykk av at ledelsen ønsker å manipulere regnskapet kan de utarbeide kontrollsystemer som tilsynelatende kan gi et inntrykk av at de fungerer, men dersom ledelsen har mulighet til å overstyre disse kontrollene må man ta hensyn til det i forbindelse med risikovurderingen. Dette er også en iboende risiko, ettersom denne kan bli påvirket av ledelsens holdninger og integritet. Dersom revisor har inntrykk av at ledelsen ikke ønsker å handle i tråd med lover og regler, så vil den iboende risikoen være høy.

På dette spørsmålet fikk vi en del forskjellige svar. Selv om alle respondentene var enig om at her forelå det flere forhold som det var viktig å vurdere i forbindelse med fastsettelse av risiko, så var det litt ulikt hvilke forhold de valgte å fokusere på. Alle utenom revisor 2 og 8 var inne på forholdet knyttet til negative avisoppslag, men det var litt ulikt hvordan de vektet dette. Videre var revisor 3, 4 og 5 inne på saken vedrørende cafebestyreren, hvor de mente dette også bidro til å få varsellampene til å gløde når man så det i sammenheng med resten av opplysningene. Revisor 2, 3 og 5 var også særlig opptatt av forholdet til underleverandøren, og påpekte at Eiendom AS har et ansvar i forhold til leverandørene de bruker i forbindelse med merverdiavgift, sosial dumping og andre lover og regler.

4.4.3 Vurdering av integritet og profesjonalitet hos ledelsen

Ved dette spørsmålet ønsket vi en vurdering av integritet både generelt og knyttet til caset. Alle revisorene i vår undersøkelse oppga at de var svært opptatt av ledelsens integritet, hvilket flere også var inne på i forbindelse med diskusjonen om interne forhold. Revisor 7 mener dette er noe av det viktigste i forbindelse med risikovurderingen, og ”den magefølelsen man får ved å snakke med ledelsen er viktig, da den veldig ofte viser seg å være korrekt”. Revisor 2 påpeker også at magefølelsen man får når man er ute hos kunde og i samtaler med nøkkelpersoner er viktig for vurderingen av integriteten. Revisor 3 fremhever at en del av den årlige risikovurderingen innebærer at også integriteten til sentrale personer i virksomheten skal vurderes.

Vurderingen av integritet hos ledelsen er knyttet til de interne forholdene i virksomheten. Dersom ledelsen fremstår med liten grad av integritet er dette også noe som vil øke den iboende risikoen. Alle respondentene er opptatt av å vurdere ledelsens integritet, og dette er noe som gjøres årlig når man utfører en revisjon i samsvar med standardene.

Det er likevel slik at både revisor 2, 3 og 9 påpeker at man ikke sier fra seg et oppdrag bare fordi man har hørt litt dårlig snakk om en person fordi det ikke nødvendigvis alltid stemmer. Revisor 2 har også opplevd at en virksomhet vedkommende kjenner godt til har opplevd negative medieoppslag, men som revisor 2 gjennom sin kjennskap til virksomheten og personene involvert ikke får til å stemme. Revisor 9 mener at dersom en virksomhet får negativ omtale, så er det viktig å gå i dialog med virksomheten for å høre om de har en god nok argumentasjon og dokumentasjon på at påstandene ikke stemmer. Revisor 9 mener videre at det er viktig at ikke media blir retningsgivende for hvem som skal få revisor og hvem som ikke skal få, men at man må gjøre litt ekstra handlinger dersom man skal revidere en virksomhet som har dårlig omdømme.

Revisor 1 mener at ut i fra all informasjonen som er gitt i caset, så er det lite sannsynlig at vedkommende ville sittet igjen med et inntrykk av ledelsen som profesjonelle og ordentlige folk. Dette er revisor 6 også inne på ved at ”tilleggsinformasjonen nedenfor gjør jo kanskje at man stiller sin vurdering i tvil selv dersom man har vurdert integriteten som høy i første omgang”. Revisor 8 mener det kan virke som at ledelsen i Eiendom AS ikke forteller, eller vil fortelle, hele sannheten omkring hva de driver med. Revisor 8 sier videre at her ville det nok blitt vurdert å sette særskilt risiko knyttet til ledelsens troverdighet.

Vurdering av integritet er et forhold som er svært sentralt i risikovurderingen. Dette var også alle respondentene enig om. Det er slik at en vurdering av integritet er en subjektiv vurdering, og det er derfor viktig for revisor bruke sitt profesjonelle skjønn og sin profesjonelle skepsis. Revisor skal basere sin vurdering på bakgrunn av sin kunnskap, kompetanse og erfaring, og på den måten komme frem til en konklusjon om hvorvidt ledelsen har høy eller lav integritet og utforme revisjonsplanen ut i fra dette. Dersom revisor mener at ledelsen har lav integritet, så vil det være nødvendig med utvidede revisjonshandlinger for å få revisjonsrisikoen ned på et akseptabelt lavt nivå.

På dette spørsmålet var de fleste revisorene helt enig. Integritet og profesjonalitet hos ledelsen og andre nøkkelpersoner er helt sentralt for risikovurderingen. I forhold til caset vi

ga dem, var det flere som mente at informasjonen som ble oppgitt ikke stod i stil med opplysningen om at ledelsen fremsto som ordentlig og profesjonell med høy grad av integritet. De fleste revisorene våre uttrykte at de ble mer skeptisk dersom en virksomhet fikk dårlig omtale, eller det forelå andre forhold som kunne bidra til å skape tvil om ledelsens integritet.

4.4.4 Vurdering av risikosituasjonen og de største risikomomentene

Revisorene i vår undersøkelse er i hovedsak enig om at det er stor grad av risiko på dette oppdraget. De fleste trekker frem konsernfordringer og aksjer i datter som de største risikomomentene. Flere påpeker at dersom de skulle revidert Eiendom AS, så måtte de hatt tilgang til datterselskapenes regnskaper for å kunne gjøre seg opp en mening om hvorvidt verdien på aksjene i datterselskapene kan forsvares og om fordringene er gode.

Revisor 1 trekker i tillegg frem at siden ”de har såpass tynn egenkapital, tapt penger de siste årene og mye av verdiene ligger i datter” så ville det vært tvil rundt fortsatt drift, men igjen så kommer dette an på datterselskapene og om det foreligger merverdi i eiendommene. Også revisor 4, 7 og 8 er inne på at det er tvil rundt fortsatt drift vurderingen. Revisor 4 diskuterer litt rundt dette og sier at ”selv om man kan forsvare store verdier i selskaper, [...] hvis du skal drifte dette, så er du helt avhengig av å drive i henhold til akseptable normer og regler”.

Revisor 7 og 8 diskuterer fortsatt drift vurderingen i forbindelse med manglende inntjening.

Når det gjelder hva som er de største risikomomentene så er det litt ulike oppfatninger blant våre respondenter. Revisor 1 mener det er egenkapitalsituasjonen, anleggsmidlene og konserngjelden, samt at det er viktig å se at konserntransaksjonene er på armlengdes vilkår. Revisor 5 er også mest opptatt av nærstående transaksjonene når det skal gjøres en vurdering av de største risikomomentene.

Revisor 2 tenker at det kan foreligge mislighetsrisiko i dette tilfellet, og ville hatt særskilt risiko knyttet til dette med særlig fokus på cut-off og periodisering. Revisor 2 fortsetter med at forholdet rundt disse kreditnotaene fra underleverandøren også ville blitt fokusert på for å gjøre en vurdering av om hvorvidt det kan foreligge fiktive inntekter og eventuelt tapping av verdier. Revisor 3 mener også at dette forholdet til underleverandøren er viktig å fokusere på, og sier at ”ettersom [eierne] aksepterer å jobbe med en sånn underleverandør i så stor grad, så blir du jo skeptisk til de to også”.

Revisor 4 mener egenkapitalsituasjonen er et stort risikomoment, og påpeker at dersom ikke den utsatte skattefordelen hadde blitt bokført så hadde egenkapitalen vært tapt. Revisor 4 fortsetter med at siden konsernet ikke får dekket dette underskuddet så kan det tyde på svake resultater i datterselskapene, og da er de avhengig av at det foreligger betydelige merverdier i de underliggende selskapene.

Revisor 6 sier at i tillegg til investeringer, godhet på aksjer og fordringer og utsatt skatt vurderingen, så er mediefokuset også et viktig risikomoment, dette fordi at ”det er jo ikke bare revisorer og selskap som leser, men også långivere lenger ned i systemet og potensielle leietakere som kan bli skeptisk”. Revisor 6 fortsetter diskusjonen med at når selskapet får slike negative omtaler, så kan det på sikt føre til at det blir vanskeligere for selskaper i konsernet å få lån, samt at det kan bli vanskeligere å få leid ut hyblene/leilighetene fordi folk blir skeptisk til å inngå avtaler med dem.

Revisor 7 mener de største risikomomentene er manglende inntjening, samt konsernfordringene og verdi på aksjene. Revisor 7 er også opptatt av at her foreligger det flere typer eksterne risikoer knyttet til søksmål, sanksjoner fra skattemyndigheter og kommunen. Revisor 8 sier at en må vurdere hvorvidt det foreligger tilstrekkelig likviditet og finansiering, samt en vurdering av om selskapet er litt for optimistisk i forhold til overvurdering av eiendelene. Revisor 9 er som flere andre inne på finansielle eiendeler, immaterielle eiendeler og fullstendigheten på gjeld. Revisor 9 påpeker også at man må følge med på om selskapene pantsetter litt ”på kryss og tvers” i konsernet, og det er viktig å ha oversikt over dette.

Av det ovenstående følger det at det i dette caset er forhold knyttet til regnskapet som er mest avgjørende for risikovurderingen. Flere påpeker de finansielle anleggsmidlene i regnskapet, inntjening, egenkapital og lignende. Revisor 2,3,6 og 7 fremhever også eksterne forhold, men det blir underordnet de interne forholdene som får mest fokus. Dette viser at revisorene i vår undersøkelse vektlegger de interne forholdene mest i forbindelse med risikovurderingen av Eiendom AS. I og med at det er regnskapet revisor skal uttale seg om, er det naturlig at det er dette som får mest fokus. Det kan skyldes formuleringen av spørsmålet, vi valgte en åpen formulering slik at revisorene selv kunne velge ut de momentene de synes var viktigst.

Revisorene er generelt sett enig om at det foreligger høy risiko i Eiendom AS når de skal vurdere risikosituasjonen, men det er litt forskjellig på hva de ulike revisorene velger å

fremheve når de skal vurdere hva som er de største risikomomentene. De fleste er inne på forholdet knyttet til aksjer og fordringer til datterselskapene, men det er også forhold internt i Eiendom AS og eksterne forhold knyttet til sanksjoner og søksmål som blir trukket frem. Dette viser at forskjellige revisorer fokusere på ulike ting, og vurdering av risiko er i stor grad en subjektiv vurdering der det er revisors skjønn som avgjør hvilke forhold som det fokuseres på.

4.4.5 Bruk av særskilt risiko på Eiendom AS

De fleste respondentene trekker først og fremst frem mislighetsrisikoen her, men som revisor 3 påpeker; ”den skal vi jo ha med uansett”. Dette følger av ISA 240, som sier at man må ha gode grunner for å kunne parkere mislighetsrisikoen, og derfor er det naturlig at revisorene trekker frem denne. Mislighetsrisikoen er også noe revisorer må ta aktivt stilling til hvert år i forbindelse med planlegging av revisjonen.

Revisor 2 vil i tillegg til mislighetsrisikoen hatt særskilt risiko knyttet til cut-off og periodisering på inntektene. Revisor 3 ville også hatt særskilt risiko knyttet til fortsatt drift og om selskapet overholder lover og regler. Revisor 4 ville hatt særskilt på de finansielle anleggsmidlene, samt at ”du har jo risiko knyttet til ledelsens overstyring og skjønnsbruken i regnskapet, sånn helt åpenbart at her kan de ha egeninteresser”. Revisor 7 fremhever også de finansielle anleggsmidlene i sin vurdering, men påpeker at dette kommer helt an på hvordan situasjonen er i datterselskapene. Revisor 7 mener den utsatte skattefordelen også er gjenstand for særskilt risiko.

Revisor 8 mener at siden inntektene i seg selv ikke er så store, så vil det være overvurdering av eiendelene som er det største fokuset her og det bør være en særskilt risiko knyttet til disse eiendelene. Revisor 9 mener bør være særskilt risiko på transaksjonene knyttet til kjøp og salg av eiendommer i datterselskapene, samt fordringenes gyldighet.

Dersom revisor mener at det er noen områder hvor risikoen tilsier ekstra revisjonsmessig oppmerksomhet, så skal revisor benytte seg av særskilt risiko. Dersom et område har blitt identifisert som særskilt risiko, skal revisor utføre ekstra revisjonshandlinger knyttet til dette området for å kunne oppnå betryggende sikkerhet for at det ikke foreligger vesentlig feilinformasjon. Det vil si at for revisor 4 og 7, som ønsker særskilt risiko knyttet til de

finansielle anleggsmidlene, så kreves det at det blir utført ekstra handlinger for å sikre at de finansielle anleggsmidlene er fremkommer korrekt.

4.4.6 Risiko, revisjonsrisiko og oppdragsvurdering

Vi spurte først hvordan revisorene ville vurdert risikoen på oppdraget totalt sett, deretter hvordan de ville satt revisjonsrisikoen, før vi videre spurte hva revisorene tenkte om å ta på seg oppdraget.

Når det gjelder risikoen på oppdraget totalt sett, var alle ni respondentene samstemte om at risikoen ville blitt vurdert til høy ut i fra tilgjengelig informasjon. Revisor 4 påpeker også at ut i fra disse forholdene som foreligger her så vil det kreve så mye oppfølging og kontroll at det kan være vanskelig å få lønnsomhet på oppdraget.

Både revisor 1 og 4 snakker også om at å ta på seg et slikt oppdrag kan føre til en del utfordringer i forhold til omdømmerisiko for revisjonsselskapet. De er inne på at man må gjøre en kost-nytte vurdering i forhold til å ta på seg kunder som dette. Man må vurdere om man klarer å få lønnsomhet på oppdraget, samt vurdere om den lønnsomheten de oppnår kompenserer for eventuelt dårlig omdømme for revisjonsselskapet.

Når det gjelder revisjonsrisiko mente respondentene våre at det ville bli svært vanskelig å oppnå betryggende sikkerhet selv med en lav oppdagelsesrisiko. Det er likevel slik at flere av revisorene presiserer at de måtte sett mer på datterselskapene for å få en bedre forståelse av selskapet. Revisor 7 fremhever også at vedkommende ville gjort en innsats for å få bedre forståelse av kontrollmiljøet, da det ikke kommer frem i caset. Revisor 8 mener revisjonsrisikoen er høy fordi det fremkommer motstridende opplysninger, og fortsetter med at ”integriteten som i utgangspunktet kunne trekke den totale revisjonsrisikoen ned ser ikke ut til å holde vann i forhold til ryktene, og vi må derfor beholde den skeptiske holdningen”.

Det er viktig at revisor skiller mellom begrepene risiko og revisjonsrisiko. Risiko knytter seg til hendelser som påvirker virksomheten, mens revisjonsrisiko er risikoen for at revisor konkluderer med at regnskapet er uten vesentlige feil når det foreligger vesentlige feil. Svarene vi fikk på spørsmålet om hvilken revisjonsrisiko respondentene våre ville satt på oppdraget, tyder på at det kan være litt sammenblanding av begrepene. Flere svarer at de ville satt en høy revisjonsrisiko, og da blir spørsmålet om det for revisor i det hele tatt er mulig å

kunne utføre revisjonen med betryggende sikkerhet. Det følger av teorien at revisjonsrisiko alltid skal være lav eller veldig lav, og når respondentene våre konkluderer med høy revisjonsrisiko kan det derfor tyde på at de blander begrepet sammen med risikobegrepet.

Vi spurte også revisorene i vår undersøkelse om dette var et oppdrag de ville tatt på seg. Med den informasjonen som ble forelagt i caset, vil nok dette kunne regnes som et relativt ledende spørsmål. Alle revisorene svarte at de i utgangspunktet ikke ville påtatt seg dette oppdraget ut fra den informasjonen som foreligger, det er likevel slik at flere av revisorene var klar på at de ville gjort flere vurderinger før de hadde sagt endelig nei til å ta på seg oppdraget.

Revisor 1 er i utgangspunktet skeptisk til å ta på seg oppdraget på grunn av omdømmerisikoen som følger med. Revisor 1 mener at ”man kunne nok klart å gjennomføre revisjonshandlinger som vil gi tilstrekkelig sikkerhet [...], særlig hvis man reviderer datterselskapene i tillegg”. Revisor 3 mener slik det foreligger nå, så ville det ikke vært aktuelt å ta på seg oppdraget, men hvis datterselskapene hadde vært greie og det hadde vært mulig å se potensiale i de, så kunne vedkommende tatt på seg oppdraget. Revisor 8 mener dette er vanskelig, fordi på det tidspunktet man tar på seg et oppdrag så vet man gjerne ikke alt som fremkommer i caset, og da blir heller diskusjonen vedrørende om man skal fratre som revisor, og det ville vært aktuelt i denne saken her.

Det er også slik at revisor må utføre innledende handlinger i forbindelse med aksept av et oppdrag, og da vil revisor være i stand til å få et inntrykk av hvordan risikosituasjonen i selskapet er. Dersom revisor mener at risikoen knyttet til et oppdrag er for høy, og at det ikke vil være mulig å gjennomføre revisjonen med tilstrekkelig sikkerhet så skal revisor heller ikke ta på seg oppdraget. Dette er respondentene våre inne på. Alle sier at dersom de hadde blitt spurt om ta på seg oppdraget som revisor for Eiendom AS, måtte de utført flere handlinger og gjort flere vurderinger før de hadde sagt endelig ja eller nei til å ta på seg oppdraget. Spesielt nevnte de at en vurdering av datterselskapene og hvilke verdier som ligger der, som et sentralt forhold.

4.4.7 Hvordan respondentene tror det har gått med Eiendom AS

Helt til slutt i intervjuet avslørte vi at caset er basert på et ekte selskap og spurte om de ville spå hvordan det faktisk gikk med selskapet. Alle utenom en revisor kjente igjen selskapet når de fikk vite navnet. Fire av revisorene hadde også kjent igjen selskapet ut i fra informasjonen

i caset, og de visste dermed hvordan det hadde gått. Det er likevel slik at alle respondentene våre i utgangspunktet trodde selskapet hadde gått konkurs, så det at disse fire revisorene kjente igjen selskapet får ingen innvirkning for vår konklusjon på dette spørsmålet. Det får heller ingen innvirkning på svarene på de andre spørsmålene, da vi mener respondentene har drøftet godt og vurdert flere sider av saken.

Revisor 4 påpeker også at ”dessverre får sånne strukturer ofte overleve fordi det ikke er noen som sier i fra, så jeg er stygt redd for at det er et selskap som fortsatt lever i beste velgående med en liten revisor en eller annen plass”. Revisor 5 var en av revisorene som kjente igjen selskapet, men fremhever likevel at ”det er kanskje ikke så opplagt for de som ikke vet hvilket selskap det gjelder, da det kan jo være merverdier i datterselskapene”. Og dette er noe de fleste revisorene er innom. Revisor 1 sier blant annet at ”slik det ser ut her så vil jeg tro det har gått konkurs, men igjen så kommer det jo helt an på hvordan datterselskapene ser ut”. Revisor 4 mener det er altfor lett i situasjoner der man klarer å vri seg unna. Det kan være lett for at man får en økonomi der useriøse aktører får leve, blant annet fordi det er revisorer som aksepterer det. Det er derfor viktig at revisorer gjør sin samfunnsoppgave i forhold til å faktisk si i fra.

4.5 Oppsummering og hovedfunn

Det viktigste revisor gjør i forbindelse med risikovurderingen er å skaffe seg virksomhetsforståelse. Dette kom frem flere ganger under intervjuene, og er helt sentralt for å kunne identifisere hvor risikoene ligger og hva som skal til for å redusere disse risikoene.

Når det gjelder risikovurderingsprosessen var revisorene i vår undersøkelse enig om at det er sentralt å gjøre en ordentlig risikovurdering i planleggingsfasen, men at det er viktig å huske på at det er en løpende prosess gjennom revisjonen. Det vil si at dersom det dukker opp noe nytt underveis, må risikovurderingen oppdateres og revisjonen tilpasses den nye informasjonen.

For risikobegrepene har respondentene våre i hovedsak god forståelse av begrepet, og vurderingen som gjøres er i samsvar med ISA-ene. Det er likevel noen som blander litt begreper her og der, men det kan like gjerne skyldes måten spørsmålene ble stilt på, eller at respondentene opplever intervjusettingen som uvant. Det er også flere av revisorene fra små/mellomstore revisjonsselskaper som påpeker at ikke alle de ulike begrepene blir brukt

aktivt. For eksempel, så gjør man en vurdering av virksomheten og hvilke risikoer som finnes naturlig i virksomheten, men ikke alle kaller det iboende risiko.

Vi så også at når det gjelder begrepet kontrollrisiko, så er dette noe revisorene fra de store revisjonsselskapene er mer opptatt av i forhold til revisorene fra de små/mellomstore revisjonsselskapene. Dette skyldes i hovedsak at revisorene fra de små/mellomstore revisjonsselskapene har kunder av mindre størrelse hvor det kan være manglende interne kontrollsystemer som ikke er mulig å teste.

Dette skillet fant vi igjen da vi spurte om interne forhold. Revisorene fra de store revisjonsselskapene er mer opptatt av interne forhold enn revisorene fra de små/mellomstore revisjonsselskapene. Dette skyldes igjen hvilke kunder de store revisjonsselskapene har i forhold til kundene til de små/mellomstore revisjonsselskapene. Etersom de små/mellomstore revisjonsselskapene har mindre kunder med manglende interne kontrollrutiner må revisorene fra disse selskapene oftere basere seg på substanshandlinger fremfor test av kontroller. Store selskaper har ofte implementert ordentlig interne kontrollsystemer, så revisorene fra store revisjonsselskaper kan i større grad vurdere og teste disse kontrollene, og bygge på disse i revisjonen hvis de fungerer som de skal.

Vi ser dermed at vi har en sammenheng mellom kontrollrisiko og risikovurdering knyttet til interne forhold. Dette er naturlig da utgangspunktet for vurderingen av interne forhold er virksomhetens kontrollsystemer og kontrollmiljø, hvilket flere av våre respondenter påpekte.

Når det gjelder eksterne forhold, var det hovedsak bransje- og markedsmessige forhold som ble diskutert. Flere påpeker at det også er et krav om at revisor må ha kunnskap om bransjen virksomheten opererer i, og hvis ikke man har denne bransjekunnskapen og –forståelsen, så vil det bli vanskelig å kunne gjøre en korrekt risikovurdering.

Under diskusjonen av caset var det de finansielle anleggsmidlene som var det største temaet knyttet til regnskapet, og av tilleggsinformasjonen vi hadde oppgitt var det integritet hos ledelsen som fikk størst oppmerksomhet. Respondentene våre var i stor grad samstemte om hvor risikoen ligger hos Eiendom AS.

Vi så at det kan bli litt sammenblanding av de ulike begrepene disse ble benyttet på et praktisk case. Det virker som om noen av respondentene blander sammen risikobegrepet med revisjonsrisikobegrepet. Det er likevel slik at vi mener at dersom vi hadde gjort respondentene oppmerksom på dette, så ville de nok vært litt mer presis i begrepsbruken. Alle

respondentene utenom revisor 8, hadde kontroll på revisjonsrisikobegrepet da vi spurte om dette, så på bakgrunn av dette tror vi det handler om litt upresis begrepsbruk fremfor at revisorene ikke har kontroll på hva som er forskjellen på risiko og revisjonsrisiko.

Foruten forholdene diskutert over, så var revisorene i stor grad samstemte på de fleste spørsmålene. Vi fikk et inntrykk av at de hadde god kontroll på de ulike risikobegrepene, de drøftet fornuftig rundt eksterne og interne forhold. Når det gjelder caset fikk vi ser litt mer hvordan revisor tenker og vurderer ulike forhold i praksis, og vi ser at revisorene i undersøkelsen er innom mange av de samme forholdene og gjør relativt like vurderinger. Vi tror dette skyldes at revisjonsbransjen er så regulert gjennom lov, standarder og annet regelverk at revisorer som oftest vil gjøre de samme vurderingene. Dette på tross av at mange vurderinger gjøres ved bruk av profesjonelt skjønn og profesjonell skepsis. Skjønn og skepsis er basert på kunnskap, kompetanse og erfaring, og ettersom revisorer som er registrert eller statsautorisert har krav knyttet til utdanning og videreutdanning, så vil nok mange revisorer gjøre de samme vurderingene i forbindelse med risikovurderingen knyttet til en virksomhet.

Gjennom diskusjonen av caset var det en tydelig tendens til at interne forhold ble vektlagt mest i forbindelse med risikovurderingen. Flere var innom ulike eksterne forhold, som forholdet til underleverandøren, medieoppslag og lignende, men det var interne forhold knyttet til regnskap og integritet som helt tydelig ble vektlagt mest.

5. AVSLUTNING OG KONKLUSJON

I dette kapittelet vil vi komme med en konklusjon til temaet ”Revisors risikovurdering” med forskningsspørsmålet ” Hvordan vektlegger revisor interne og eksterne forhold i sin risikovurdering?”. Deretter kommer vi med forslag til videre forskning.

5.1 Konklusjon

Formålet med denne masteroppgaven var å se hvordan revisor vektlegger interne og eksterne forhold knyttet til risikovurderingen. For å finne ut av dette valgte vi å intervjuer til sammen ni revisorer fra små, mellomstore og store revisjonsselskaper.

Vi spurte først om hvordan de gjør risikovurderingsprosessen, der var alle revisorene enig i at det gjøres mest i begynnelsen av revisjonen, men det er en løpende vurdering gjennom hele prosessen. Deretter gikk vi videre til en vurdering av de ulike risikobegrepene. Når det gjelder risikobegrepene så spurte vi først hva respondentene legger i begrepet, før vi spurte hvordan de vurderer risikoen knyttet til det enkelte begrep. Det som var viktig for oss var å få en innsikt i hvordan de ulike risikoene blir vurdert i revisjonen. Vi fant at revisorene i stor grad var enig om hvordan de ulike risikoene skal vurderes, og som tidligere nevnt var det bare på begrepet kontrollrisiko at vi kunne finne noen forskjell mellom store og mellomstore/små revisjonsselskaper.

Når det gjelder de ulike begrepene så viste de fleste revisorene i hovedsak god forståelse av disse. Det er likevel slik at ettersom de hadde fått spørsmålene på forhånd, så kan de ha lest seg opp temaet, og det var derfor viktigere for oss å se på hvordan de vurderer de ulike risikoene fremfor hvordan de definerer og forstår selve begrepet.

Når det gjelder vurdering av interne forhold slik vi har definert det i oppgaven, fant vi også forskjell mellom store og mellomstore/små revisjonsselskaper. Som vi tidligere har vært inne på, mener vi at dette i stor grad skyldes at det er ulike kundeporteføljer avhengig av størrelsen på revisjonsselskapet. Det er viktigere for revisorer i store revisjonsselskaper med en grundig vurdering av interne forhold i virksomheten som blir revidert, enn for revisorer i mellomstore/små revisjonsselskaper.

For eksterne forhold var de fleste revisorene inne på de samme vurderingene, blant annet av bransje- og markedsmessige forhold. Det var også flere som påpekte at man må gjøre en

vurdering av både interne og eksterne forhold i forbindelse med risikovurderingen, da det henger sammen.

Videre gikk vi over til caset, og der begynte vi med en diskusjon omkring regnskapet. Alle revisorene fanget opp de finansielle eiendelene som utgjorde omtrent hele eiendelssiden av balansen, i tillegg ble det en diskusjon omkring den utsatte skattefordelen som var bokført og om hvorvidt selskapet kunne nyttiggjøre seg av denne. Revisorene i vår undersøkelse var i hovedsak samstemte om hvor risikoen ligger i dette regnskapet.

Etter diskusjonen av regnskapet gikk vi over til en diskusjon omkring tilleggsopplysningene som var oppgitt i caset. Det var litt forskjellig hva revisorene valgte å fokusere på, og vi fant en forskjell mellom store og mellomstore/små revisjonsselskap. Forskjellen ligger i at revisorene fra store revisjonsselskaper er mer opptatt av forholdet knyttet til underleverandøren i caset enn revisorene fra de små. Dette mener vi skyldes at store virksomheter, som ofte har store revisjonsselskaper som revisor, er mer opptatt av samfunnsansvar og da blir også dette forhold som revisor er opptatt av.

Når det gjelder diskusjonen vedrørende integritet hos ledelsen er alle revisorene i vår undersøkelse enig om at dette er svært viktig. Det danner grunnlaget for hele risikovurderingen, og det blir vanskelig å gjennomføre en revisjon uten å ha tillitt til ledelsen. Dette var som forventet, da det i standardene er krav om at det skal gjøres en vurdering av ledelsens og andre nøkkelpersoners integritet hvert år. Da er det naturlig at revisorer er opptatt av dette.

Deretter spurte vi om en vurdering av hva som er de største risikomomentene og risikosituasjonen totalt sett. Naturlig nok var det de finansielle anleggsmidlene som fikk mest fokus her. Det skyldes at de utgjør en så stor del av balansen, og som våre respondenter var inne på er det viktig å vurdere datterselskapene før man egentlig vet noe om situasjonen til Eiendom AS.

Når det gjelder særskilt risiko var det litt forskjellige områder våre respondenter ønsket å fokusere på. Noen av de trakk frem ledelsens integritet, mens andre ville satt særskilt risiko på de finansielle anleggsmidlene. Det viser at bruk av særskilt risiko i stor grad er preget av revisors profesjonelle skjønn, og det er derfor viktig at revisor er bevisst på bruken av dette.

For revisjonsrisiko og oppdragsvurdering var det ingen forskjeller i svarene. Ingen av revisorene i vår undersøkelse ville påtatt seg dette oppdraget, og alle vurderte risikoen som høy ut i fra den informasjonen de fikk. Med tanke på alle risikomomentene som ble presentert i caset var dette som forventet.

Vi spurte også hvordan respondentene trodde det hadde gått med selskapet. Alle respondentene trodde selskapet hadde gått konkurs. Det var likevel slik at enkelte påpekte at det nødvendigvis ikke er gitt at selskapet var konkurs ettersom det ikke foreligger informasjon om datterselskapet. Vi så i ettertid at dette spørsmålet kan oppfattes som ledende med tanke på den informasjonen som er gitt i caset. Det er likevel slik at vi fikk gode drøftelser rundt dette fra flere av revisorene.

Det som overrasket oss mest med denne studien er at revisorene i både store og mellomstore/små revisjonsselskap i hovedsak er enig med hverandre og gjør de samme vurderingene på de ulike spørsmålene. Dette gjelder også uavhengig av arbeidserfaring. Vi mener dette skyldes alle reguleringene som finnes i bransjen, og at standardene stiller klare krav til hva som forventes av revisor.

Det er mye bruk av skjønn i forbindelse med risikovurdering, men også når det gjelder revisors profesjonelle skjønn stilles det krav. En revisor som er bevisst på sitt profesjonelle skjønn vil kunne foreta vurderinger som er egnet til å identifisere risikoer og avdekke feil i regnskapet på en effektiv måte.

Denne oppgaven har bidratt til å belyse hvordan revisorer vurderer de ulike risikobegrepene, samt hvordan revisor vurderer risikoen på et praktisk case. Vi har funnet at vurderingen av interne forhold har en sammenheng med kontrollrisikoen, samt at vi har fått frem hvordan revisorer vektlegger ulike interne og eksterne forhold når de skal gjøre en risikovurdering.

Vi fant at det i hovedsak er interne forhold som vektlegges mest i forbindelse med risikovurderingen. Under diskusjonen om risikomomentene er noen av respondentene litt inne på eksterne forhold, knyttet til underleverandøren og negative medieoppslag, men det er de finansielle anleggsmidlene og ledelsens integritet som får mest fokus. Vi kan derfor konkludere med at interne forhold vektlegges mest i forbindelse med risikovurderingen.

5.2 Forslag til videre forskning

Denne oppgaven har søkt å finne ut om det er noen forskjeller i hvordan ulike revisorer tenker i forbindelse med risikovurderingen. I vår undersøkelse har vi funnet lite forskjeller. Det kan for eksempel skyldes utvalgets størrelse, utvalget er svært lite og kan på ingen måte sies å være representativt for populasjonen som helhet.

Det kan også være slik at utforming av case og intervju spørsmål kan gjøre at vi ikke har funnet noen store forskjeller. Det er slik at enkelte av spørsmålene i intervjuguiden kan oppfattes som ledende, og det er veldig mange store risikomomenter i caset hvor det er naturlig at revisor retter fokus. Dersom noen andre hadde ønsket å se om de fant noen forskjeller i ulike revisors vurdering kunne de ha hatt et case hvor risikoen lå mer skjult, og de kunne endre på spørsmålene slik at de ble mindre ledende. Hvis det i tillegg hadde vært et større utvalg, så kunne kanskje den studien være mer representativ.

Det kunne også vært interessant dersom man hadde brukt et lignende case og spørsmål med revisorer fra andre land. Da kunne man sett om det foreligger forskjeller i vurderingene eller om standardene, som jo er internasjonale, gir så klare retningslinjer at det ikke ville vært forskjeller.

For å få et annet perspektiv, og kanskje enda mer praktisk vinklet, kunne man vurdert forskjeller i revisors risikovurdering ved bruk av en annen metode. Man kunne for eksempel benyttet seg av observasjon av arbeidspapirer og/eller hvordan revisor arbeider i hverdagen for å se hvordan det gjøres i praksis.

I forbindelse med risikovurderingen er også revisors profesjonelle skjønn og profesjonelle skepsis sentralt. For videre forskning kunne det vært interessant å se hvordan revisorene forholder seg til skjønn og skepsis slik det er definert i standardene, og hvor bevisste de er på dette.

I denne oppgaven har vi tatt for oss hvordan revisor ser på risiko i virksomheter som skal revideres. Det kunne vært et interessant forskningsområde å se på hvordan revisorer vurderer virksomhetens egen risikovurderingsprosess.

LITTERATURLISTE

- Andersen, S. & Eilifsen, A. (2010). De nye vesentlighetsstandardene ; ISA 320 og ISA 450. *Revisjon og regnskap*, 80(4), 38-44.
- Bowlin, K. (2011). Risk-based auditing, strategic prompts, and auditor sensitivity to the strategic risk of fraud. *Accounting Review*, 86(4), 1231-1253. doi: 10.2308/accr-10039
- Bryman, A. & Bell, E. (2011). *Business research methods* (3rd ed. utg.). Oxford: Oxford University Press.
- Chis, A. O. & Manoiu, S. (2015). Professional judgement: A must in the audit of financial statements. [Article]. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 24(1), 993-996.
- Eilifsen, A., Messier, W. F., Glover, S. M. & Prawitt, D. F. (2014). *Auditing & assurance services* (3rd ed. utg.). London: McGraw-Hill.
- Gedde-Dahl, S., Gravdal, Ø. & Aarseth, O. (2015). Boligbaronene i Bergen. *Kapital : tidsskrift for næringsliv, børs og økonomisk politikk*, 45(5), 52-63.
- Gripsrud, G., Silkoset, R. & Olsson, U. H. (2010). *Metode og dataanalyse : beslutningsstøtte for bedrifter ved bruk av JMP* (2. utg. utg.). Kristiansand: Høyskoleforl.
- Gulden, B. P. (2010). *Revisjon : teori og metode* (6. utg. utg.). Oslo: Cappelen akademisk.
- Gulden, B. P. (2015). *Den eksterne revisor* (9. utg. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Hogan, C. E. & Wilkins, M. S. (2008). Evidence on the Audit Risk Model: Do Auditors Increase Audit Fees in the Presence of Internal Control Deficiencies?*. *Contemporary Accounting Research*, 25(1), 219-242. doi: 10.1506/car.25.1.9
- Johannessen, A., Tufte, P. A. & Christoffersen, L. (2004). *Forskningsmetode for økonomisk-administrative fag*. Oslo: Abstrakt forl.
- Kristoffersen, T. (2014). *Virksomhetsstyring og regnskapsorganisering : lærebok*. Bergen: Fagbokforl.
- Kvale, S., Brinkmann, S., Anderssen, T. M. & Rygge, J. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju* (3. utg., 2. oppl. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Mamelund, E. (2008). Profesjonell skjønnsutøvelse *Revisjon og regnskap : skatt, avgift, selskapsrett*, 78(6).

- Messier Jr, W. F. & Austen, L. A. (2000). Inherent risk and control risk assessments: Evidence on the effect of pervasive and specific risk factors. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 19(2), 118-131.
- Messier, W. F., Glover, S. M. & Prawitt, D. F. (2006). *Auditing & assurance services : a systematic approach* (4th ed. utg.). Boston: McGraw-Hill/Irwin.
- Mock, T. J. & Fukukawa, H. (2016). Auditors' risk assessments: The effects of elicitation approach and assertion framing. *Behavioral Research in Accounting*, 28(2), 75-84. doi: 10.2308/bria-51326
- Olsen, C. (2014). Hva er profesjonell speksis. *Revisjon og regnskap : skatt, avgift, selskapsrett*, 84(3).
- Sekaran, U. & Bougie, R. (2013). *Research methods for business : a skill-building approach* (6th ed. utg.). Chichester: Wiley.
- Shibano, T. (1990). Assessing Audit Risk from Errors and Irregularities. *Journal of Accounting Research*, 28, 110-140. doi: 10.2307/2491251
- Van Buuren, J., Koch, C., Van Nieuw Amerongen, N. & Wright, A. M. (2014). The use of business risk audit perspectives by non-Big 4 audit firms.(Report). *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 33(3), 105.

LOVER OG FORSKRIFTER

Finanstilsynsloven. (1056), Lov om tilsyn med finansforetak mv.:

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1956-12-07-1?q=finanstilsynsloven>

Hvitvaskingsloven. (2009), Lov om tiltak mot hvitvasking og terrorfinansiering mv.:

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2009-03-06-11?q=hvitvaskingsloven>

Personopplysningsloven. (2000), Lov om behandling av personopplysninger:

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2000-04-14-31?q=personopplysningsloven>

Revisorloven. (1999), Lov om revisjon og revisorer:

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-01-15-2?q=revisorloven>

STANDARDE, VEILEDNINGER O.L.

Helhetlig risikostyring – et integrert rammeverk. 2004. The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission. Oversatt: Norges Interne Revisorers Forening. 2005.

Intern kontroll – et integrert rammeverk. 1992. The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission. Oversatt: Norsk Bankrevisorforening. 1996.

ISA 200 Overordnede mål for den uavhengige revisor og gjennomføringen av en revisjon i samsvar med de internasjonale revisjonsstandardene. 2009. Den norske revisorforening.

ISA 240 Revisors oppgaver med og plikter til å vurdere misligheter ved revisjon av regnskap. 2009. Den norske revisorforeningen.

ISA 315 (Revidert) Identifisering og vurdering av risikoene for vesentlig feilinformasjon gjennom forståelse av enheten og dens omgivelser. 2012. Den norske revisorforening.

ISA 320 Vesentlighet ved planlegging og gjennomføring av en revisjon. 2009. Den norske revisorforening.

ISA 330 Revisors håndtering av anslåtte risikoer. 2009. Den norske revisorforening.

Den norske Revisorforeningens regler om etikk. (2008). Den norske revisorforening.

ANNET

Norsk senter for forskningsdata (NSD). Personvernombudet for forskning:

http://www.nsd.uib.no/personvern/doc/3191-14-NSD_Skal_du_samle_inn_data.pdf

KILDER TIL UTARBEIDELSE AV CASE

Bergens Tidende. (2013, 24.06.). Vi skal gjøre dem fornøyde igjen. Hentet fra

<http://www.bt.no/nyheter/okonomi/--Vi-skal-gjore-dem-fornoyde-igjen-254995b.html>

Bergens Tidende. (2015, 12.03.). Sorbonne avviser alle påstander. Hentet fra

<http://www.bt.no/nyheter/lokalt/Sorbonne-avviser-alle-pastander-299120b.html>

Buanes, F. (2015, 17.12.). Giganttap for bitre uvenner. *Bergens Tidende*. Hentet fra

<http://www.bt.no/nyheter/okonomi/Giganttap-for-bitre-uvenner-284579b.html>

Gedde-Dahl, S., Gravdal, Ø. & Aarseth, O. (2015). Boligbaronene i Bergen. *Kapital : tidsskrift for næringsliv, børs og økonomisk politikk*, 45, 52-63.

Røssum, E. & Valland, G. (2016, 04.03.). Sorbonne unngikk konkurs. *Bergens Tidende*.

Hentet fra <http://www.bt.no/nyheter/okonomi/Sorbonne-unngikk-konkurs-307973b.html>

Valland, G. & Kjellevold, K. (2015, 12.03.). Sorbonne-eierne knyttes til storstilt

konkursrytter. *Bergens Tidende*. Hentet fra <http://www.bt.no/nyheter/lokalt/Sorbonne-eierne-knyttes-til-storstilt-konkursrytter-299122b.html>

Valland, G. (2016, 09.05.). Nå er Sorbonne-eventyret virkelig over. *Bergens Tidende*. Hentet

fra <http://www.bt.no/nyheter/okonomi/Na-er-Sorbonne-eventyret-virkelig-over-305083b.html>

VEDLEGG

Intervjuguide

Generelt

Jobber du i stort/mellomstort/lite selskap?

Hvor mange år har du jobbet i revisjon?

Hvilken stilling/tittel har du?

Om risiko

I hvilken fase av revisjonsprosessen mener du det er viktigst å gjøre risikovurderingen?

Hva er det første du ser på i forbindelse med risikovurdering av en virksomhet?

Hvordan går du frem når du skal vurdere risikoen på et oppdrag?

Hva legger du i begrepet forretningsrisiko (hos klient)?

Hvordan vurderer du forretningsrisiko?

Hva legger du i begrepet iboende risiko?

Hvordan vurderer du iboende risiko?

Hva legger du i begrepet særskilt risiko?

Hvordan vurderer du særskilt risiko?

Hva legger du i begrepet kontrollrisiko?

Hvordan vurderer du kontrollrisiko?

Hva legger du i begrepet "risiko for vesentlig feilinformasjon"?

Hvordan vurderer du "risiko for vesentlig feilinformasjon"?

Hva legger du i begrepet revisjonsrisiko?

Hvordan vurderer du revisjonsrisiko?

Om interne forhold

Hva er de viktigste forholdene innenfor virksomheten som du ser på i forbindelse med risikovurdering av en virksomhet?

Hvor avgjørende mener du selv interne forhold er for vurderingen av virksomhetens risiko?

Om eksterne forhold

Hva er de viktigste forholdene utenfor virksomheten som du ser på i forbindelse med risikovurdering av en virksomhet?

Hvor mye mener du selv at forhold utenfor virksomheten påvirker risikovurderingen?

Om caset

Hvordan vurderer du regnskapet til Eiendom AS?

Hvordan vurderer du tilleggsinformasjon som er oppgitt i caset?

Hvor mye vekt legger du på hvordan du opplever eiere/daglig ledelse med tanke på integritet og grad av profesjonalitet i forbindelse med risikovurderingen?

Hvordan vil du vurdere risikosituasjonen til Eiendom AS?

Hva mener du er de største risikomomentene i Eiendom AS?

Ville du ansett noen av disse risikomomentene som særskilt risiko?

Hvordan ville du vurdert risikoen på dette oppdraget totalt sett?

Hvilken revisjonsrisiko ville du satt på oppdraget ut i fra tilgjengelig informasjon, og hvorfor?

Ville du påtatt deg dette oppdraget i det hele tatt?

Noe mer du vil si om risikoen knyttet til Eiendom AS?

Case Eiendom AS

Aksjekapital	5 000 000
Aksjonærer	Kapital AS (50%) v/ Per Invest AS (50%) v/ Pål

Du er nyvalgt revisor for Eiendom AS for regnskapsåret 2014. Eiendom AS er morselskap i et eiendomskonsern med totalt 21 datter- og datterdatter selskaper. Totalt eier konsernet eiendommer som er bokført til kr 400 millioner, som i det vesentligste er finansiert med banklån i datterselskapene.

Per og Pål som er henholdsvis styreleder og daglig leder i selskapene har de siste årene slått seg stort opp på eiendomsmarkedet i byen. De har vært fremtredende i media, og fortalt om store planer knyttet til utleie av hybler/leiligheter og hoteldrift. I dine samtaler med Per og Pål fremstår de som profesjonelle og ordentlige folk med høy integritet.

I den siste tiden har det også vært en del negative medieoppslag knyttet til eiendomskonsernet. En del av studentene som leier hybler har vært misfornøyd med et tilbud de mener ikke holder det som er lovet, samt brudd på brann- og sikkerhetsforskrifter.

Selskapet blir også i flere artikler knyttet til en østeuropeer som er en kjent konkursrytter. Han kan knyttes til fem konkurser i Norge, samt er under etterforskning for momssvindel og sosial dumping. Østeuropeeren er hovedleverandør til Eiendom AS-konsernet, og samarbeidet er så omfattende at det utgjør 80% av østeuropeerens virksomhet. I artikkelen blir det også hevdet at det er utstrakt bruk av kreditnotaer mellom østeuropeerens selskap og Eiendom AS-konsernet uten at disse er tilstrekkelig begrunnet. Østeuropeeren avviser anklagene som grunnløse, og Per og Pål har gått ut i media med en forsikring om at alt arbeid som skjer i Eiendom AS og dets datterselskaper foregår i ordnede former og er innenfor lover og regler.

Eiendom AS er i tillegg på eiersiden av en cafe i byen. Tidligere daglig leder fikk sparken og gikk til sak mot Eiendom AS for urettmessig oppsigelse, samt det han mener er grovt økonomisk utroskap og tapping av cafeen for verdier. Cafebestyreren mener Eiendom AS har laget fiktive fakturaer til cafeen i forbindelse med byggearbeider som i realiteten aldri ble

utført, og tatt pengene i egen lomme. Saken ble henlagt av politiet på grunn av manglende kapasitet.

Immaterielle eiendeler i balansen består i sin helhet av utsatt skattefordel.

Alle selskapets eiendommer er skilt ut i egne datterselskaper.

Av selskapets langsiktige gjeld pr. 31.12.13 gjelder kr 59 000 000 gjeld til selskaper i samme konsern, resterende er gjeld til aksjonærene. Selskapet har ingen bankgjeld.

Av selskapets finansielle anleggsmidler består kr 27 000 000 av aksjer i datterselskaper og kr 68 000 000 av lån til foretak i samme konsern.

Det ble gjennomført en kapitalforhøyelse i 2011, hvor aksjekapitalen ble økt fra kr 100 000 til kr 5 000 000 fordi egenkapitalen på dette tidspunktet var tapt.

Tidligere revisor avga en ren beretning for regnskapsåret 2013.

Eiendom AS (selskapstall)

Alle tall i tusen

RESULTATREGNSKAP	2013	2012
Sum driftsinntekter	782	583
Sum driftskostnader	895	1 448
Driftsresultat	-113	-865
Sum finansinntekter	3 141	1 120
Renter til konsern	4 635	3 534
Sum finanskostnader	6 100	4 927
Netto finans	-2 959	-3 806
Ordinært resultat før skattekostnad	-3 072	-4 671
Skattekostnad på ordinært resultat	-2 172	-1 390
Årsresultat	-900	-3 281
Overføringer til/fra annen egenkapital	-900	-3 281
Sum overføringer og disponeringer	-900	-3 281
BALANSEREGNSKAP	2013	2012
Sum immaterielle anleggsmidler	4 608	2 436
Sum varige driftsmidler	0	5 706
Sum finansielle anleggsmidler	95 702	84 028
Andre anleggsmidler		
Sum anleggsmidler	100 311	92 170
Sum fordringer	2 782	18 266
Kasse/Bank/Post	3	8
Sum Kasse/Bank/Post	3	8
Sum omløpsmidler	2 785	18 275
Sum eiendeler	103 096	110 445
Sum innskutt egenkapital	5 000	5 000
Sum opptjent egenkapital	-1 829	-929
Sum egenkapital	3 271	4 171
Sum langsiktig gjeld	94 500	99 215
Sum kortsiktig gjeld	5 325	7 059
Sum gjeld	99 825	106 274
Sum egenkapital og gjeld	103 096	110 445

REFLEKSJONSNOTAT

Av Eline Ørbæk Rognlien

Teamet for denne master oppgaven er hvordan revisors risikovurdering påvirkes av en virksomhets interne og eksterne forhold. For å svare på dette spørsmålet valgte vi å spørre respondentene om de risikobegrepene og deretter gi dem et case, for å få en forståelse av hvordan revisorene tenker når de skal sette risikoen på et oppdrag. Vi valgte å skrive om risikovurdering fordi vi synes dette virket som et interessant tema og vi hadde lyst å finne ut mer om hvordan revisor tenker og vurderer i forbindelse med risikovurderingen. Når det gjelder hvordan interne og eksterne forhold påvirker revisors risikovurdering, er dette et tema som det ikke er forsket på noe særlig tidligere.

Alle våre respondenter er noenlunde samstemte når det kommer til definisjonene av risikobegrepene, interne og eksterne forhold, samt risikoen vedrørende caseoppgaven i vår undersøkelse. Når det gjelder risikobegrepene er det kun kontrollrisiko som skiller seg ut. Her kan vi trekke et skille mellom store, mellomstore og små revisjonsselskap, og har begrunnet dette med at store revisjonsselskap har som oftest større virksomheter å revidere og de har da også større fokus på kontroller og systemer enn i mindre revisjonsselskap som ofte reviderer mindre virksomheter.

Et annet funn var hvor avgjørende interne forhold var for risikovurderingen. Dette har vi begrunnet med at store revisjonsselskaper ofte har større virksomheter som kunder, og at det der foreligger høyere krav til ordnede interne forhold. For små og mellomstore revisjonsselskap som ofte har mindre kunder, har da ikke like mye fokus på kontrollmiljøet, men mener det er viktigere å se på eksterne forhold.

I vår konklusjon har vi kommet frem til at revisorene i både store og mellomstore/små revisjonsselskaper i hovedsak er enige med hverandre og gjør de samme vurderingene på de ulike spørsmålene i vår undersøkelse. Det er heller ingen forskjeller når det kommer til arbeidserfaring eller kjønn. Grunnen til at vi ikke har funnet de store forskjellene mener vi er på grunn av at det stilles klare krav til hva forventes av en revisor.

I løpet av årene som MRR student, har vi vært gjennom en del internasjonale lover og regler. I revisjonsfagene har vi brukt de internasjonale standardene, kalt ISA, mens i regnskap har vi tatt for oss de internasjonale regnskapsstandardene, kalt IFRS. Dette har gjort at vi på MRR

studiet har vært innom mange internasjonale lover og regler i løpet av studietiden, og man kan derfor si at den måten vi har lært å tenke på kan brukes over hele verden. De store revisjonsselskapene har kontorer over hele verden, noe som gjør at man kan flytte på seg og fortsatt bruke de samme internasjonale reglene. Dette vil også si at revisjonsbransjen generelt er en internasjonal bransje.

Når det gjelder innovasjon er kanskje ikke revisorene de som er mest kjent for å være de mest kreative, men av og til må også vi som revisorer vise at det finnes kreativitet også i oss. Et eksempel er for eksempel at en revisor til tider må vise et snev av kreativitet for å kunne utføre ting på en mer effektiv måte. Det å kunne tenke uten for boksen og komme med gode ideer og forslag er også viktig for oss som revisorer. Digitalisering er en også en del av innovasjonen, og i revisjon er særlig IT-revisjon et tema som stadig utvikler seg.

For revisor er ansvarlighet svært viktig. Etter revisorloven er en revisor allmenhetens tillitsperson, det vil si at revisor skal ha en rolle i samfunnet som andre utenforstående personer kan stole på. For at revisoren skal oppnå dette er det derfor viktig at vedkommende har integritet, objektivitet og er aktsom. Hovedformålet med revisjonen er jo å øke regnskapsbrukernes tillit til at et regnskap er uten vesentlig feilinformasjon.

REFLEKSJONSNOTAT

Av Ingvild Tunestveit

I vår masteroppgave skrev vi om risikovurdering i revisjon, og vi ønsket å se på hva som påvirker revisor og om det er noen forskjeller mellom hvordan ulike revisorer vurderer risikoen. Jeg ønsker å skrive om dette fordi det er spennende å se hvordan revisor utfører risikovurderingen i praksis etter vi har lært om teorien i revisjonsfagene på studiet.

Vi benyttet oss av et case for å få en mer praktisk vinkling, og for å finne ut hvordan revisorene tenker i praksis. Det viste seg at det på de fleste områder var lite forskjeller mellom revisorene i vurderingene de gjorde. Vi fant forskjeller på kontrollrisiko og interne forhold. Det er slik at revisorer i de store revisjonsselskapene var mer opptatt av disse områdene. Dette skyldes at revisorer i store revisjonsselskap har større kunder som igjen er mer opptatt av kontrollmiljøet. Dette var det også flere av revisorene fra de små og mellomstore revisjonsselskapene som påpekte. Fordi de ofte hadde små selskaper som kunder, så var det mange ganger heller ikke så mange kontrollsystemer å teste.

Risikovurdering i revisjon kan knyttes til internasjonale trender. Dette fordi standardene som legger grunnlaget for revisjonen, ISA-ene, er internasjonale. ISA står for International Standards of Auditing. Det vil si at standardene gjelder internasjonalt, og det står det samme i alle land som benytter seg av disse. Det er likevel slik at det vil være mindre tilpasninger som gjelder for det enkelt land. Ved å gjøre en risikovurdering i henhold til ISA-ene så skal det i prinsippet gjøres på samme måte i alle land som benytter seg av denne. Dette gjelder for hele revisjonen.

Revisjonsbransjen generelt blir også mer internasjonal. Revisjonsselskaper i Norge har utenlandske kunder, og dersom man jobber i et av de store revisjonsselskapene i Norge så har de kontorer over hele verden. I de store revisjonsselskapene er også metodikken utarbeidet slik at den samme metodikken skal kunne brukes på alle kontorene uavhengig av hvor i verden man befinner seg.

Når det gjelder internasjonalisering på studiet, så har vi i regnskaps- og revisjonsfagene brukt mye internasjonale standarder som grunnlag for hvordan ulike forhold skal regnskapsføres og hvordan man skal gjennomføre en revisjon. I regnskapsfagene har det fokus på IFRS og IAS-ene og hvordan det sammenlignes med det norske regnskapssystemet, NGAAP, mens det i revisjon er ISA-ene som danner grunnlaget.

Den vanlige oppfatningen når det gjelder revisjon er at det er lite innovasjon i bransjen. Det er likevel slik det for bransjene som blir revidert kan skje store utviklinger på kort tid, og det er da viktig at revisor følger med for å kunne revidere dette. Det er også viktig for at risikovurderingen skal bli gjort riktig, fordi dersom revisor ikke forstår hva som skjer i virksomheten kan han eller hun heller ikke utarbeide en effektiv revisjonsplan.

Innen revisjonsbransjen er en av de største endringene som skjer nå knyttet til digitalisering. Det meste skjer på data, og flere revisjonsselskaper har som mål om at det ikke skal brukes papirer. Det er da viktig for revisjonsselskapene at man har IT-systemer som sikrer mot nedetid og som har backup av arbeidet som er gjort. I tillegg har revisorer taushetsplikt så det er viktig å sikre systemene slik at uautoriserte ikke får tilgang til informasjonen.

I tillegg er det slik at i Norge går utviklingen slik at man benytter regnskapsprinsipper som er mer like de internasjonale, og mange ønsker at de norske regnskapsprinsippene skal bli mer lik de internasjonale. Det er også stadig mer bruk av IFRS i norske virksomheter, og det er krav om at børsnoterte selskaper skal føre regnskapet sitt etter IFRS.

Når det gjelder ansvarlighet er dette viktig for revisorer og fremtidige revisorer. Det er definert i revisorloven at revisorer skal allmenhetens tillitsperson. Det betyr at revisor skal opptre på en måte som sikrer at han eller hun ha tillitt fra samfunnet, da særlig brukerne av regnskapet som blir revidert. For å oppfylle dette stilles det krav knyttet til integritet, objektivitet og aktsomhet. Dette er viktig forhold som også blir gjennomgående diskutert i revisjonsfagene på studiet, da det er viktig for alle som skal praktisere revisjon å være bevisste på og være i stand til å opptre i samsvar med disse prinsippene.

Det er også viktig med ansvarlighet i forhold revisors erstatningsansvar. Dersom revisor ikke utfører revisjonen i samsvar med lover, standarder og annet regelverk så kan revisor bli ansvarlig dersom noen lider tap som følge av at feil ikke er blitt oppdaget. Det er derfor viktig at revisor utfører enhver revisjon i henhold til lovverket slik at han eller hun ikke kan få skylden dersom det skulle skje noe i selskapet som går ut over regnskapsbrukerne.

MRR-studiet ved Handelshøyskolen på UIA har gitt meg mye kunnskap om forhold innenfor revisjon, og lært meg å tenke kritisk i forhold til internasjonalisering, innovasjon og ansvarlighet slik dette refleksjonsnotatet viser. Gjennom studiet har vi lært mye innenfor områdene regnskap, revisjon og finans, og jeg er sikker på at disse to årene har forberedt meg til å lykkes i arbeidslivet.